

İdil-Ural’a Çarlık Misyoner Matbuatı Gözünden Bakmak:

Pravoslavni Blagovestnik Dergisi ve Rus-Tatar Rekabeti

The Volga-Ural Region through the Eyes of the Tsarist Missionary Press: The Pravoslavni Blagovestnik Journal and the Russian-Tatar Rivalry

Emre ÖZSOY (Sorumlu yazar / Corresponding author)

Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Tarih Bölümü,
emreozsoy206@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6803-5099

Özet

Çarlık idaresi, Kazan Hanlığının işgalinin ardından İdil-Ural’da büyük ölçekli bir misyonerlik faaliyetine girişti. Devlet-kilise ortaklığı ile yürütülen bu sürecin ilk yıllarında cebri yöntemlere başvurulmakla birlikte istenilen sonucun alınamaması yeni metotları doğurdu. Bu kapsamda özellikle on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde eğitim üzerine temellendirilmiş yeni uygulamalar kendisini gösterdi. Bu yeni misyonerlik programında İdil-Ural bölgesi özelinde kısaca iki şey üzerinde yoğunlaşıldı. İlki; Müslüman unsurların (daha çok Tatarların) her türlü faaliyetlerini kısıtlamak, ikincisi; gayri-Rus halkların İslamlaşmasını önlemek ve onları Ruslaştırıp samimi bir Ortodoks’a dönüştürmek. Bu amaca yönelik olarak; misyoner okulları ve cemiyetler açmak, yerel dilde eğitim vermek ve çeviri çalışmaları yapmak, misyonerleri her yönden eğitmek ve Ortodoks inancına dayalı yayınlar çıkarmak gibi çok sayıda araca başvuruldu. Bu kapsamda ortaya çıkan yayınlardan biri de “Pravoslavni Blagovestnik” oldu. Bu makalede; Rus Ortodoks Misyoner Cemiyeti’nin yayın organı “Pravoslavni Blagovestnik dergisi üzerinden, Rus misyonerlik hareketinin, İdil-Ural’daki gayri-Rus halkları Ruslaştırılma ve Hristiyanlaştırma faaliyetlerinde, Müslüman Tatarlarla giriştiği mücadelesi ele alınmaktadır. Çalışmada, devlet ve kilise iş birliği ile yürütülen misyonerlik programından istenilen sonuca ulaşamadığı, Tatar toplumunun ve dolayısıyla İslâm inancının İdil-Ural’da bir rakip olarak ortaya çıktığı, çevresindeki gayri Rus halkları dil, kültür, eğitim, matbuat ve ekonomik alanda etkisi altına alarak “Müslüman Tatar’a” dönüştürdüğü görülecektir.

Anahtar kelimeler: Pravoslavni Blagovestnik, İdil-Ural Tatarları, Rus Misyonerliği, Nikolay İlminski, Çarlık Rusya

Abstract

The Tsarist administration launched a large-scale missionary activity in the Volga-Ural region following the occupation of the Kazan Khanate. Although coercive methods were used in the early years of this process, which was carried out as a state-church partnership, the failure to achieve the desired results led to new methods. In this context, especially the nineteenth century witnessed the emergence of new educational practices aimed at

Atf / Citation: Özsoy, E. (2025). İdil-Ural’a Çarlık misyoner matbuatı gözünden bakmak: Pravoslavni Blagovestnik dergisi ve Rus-Tatar rekabeti. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 25(1), 175-204. <https://doi.org/10.32449/egdetid.1660230>

redefining the role of education within society. Under this new missionary program, two primary objectives were pursued in the Volga-Ural region. The first was to suppress the activities of Muslim communities, particularly the Tatars; the second was to prevent the Islamization of non-Russian populations by promoting their Russification and conversion to Orthodox Christianity. To achieve these goals, a variety of instruments were employed, including the establishment of missionary schools and societies, the provision of education in local languages accompanied by translation efforts, the comprehensive training of missionaries, and the publication of materials grounded in Orthodox doctrine. One of the publications that emerged within this scope was “Pravoslavnii Blagovestnik”. This article examines the struggle of the Russian missionary movement with the Muslim Tatars in the Russification and Christianization activities of the non-Russian peoples in Volga-Ural through the publication organ of the Russian Orthodox Missionary Society, “Pravoslavnii Blagovestnik” magazine. This study will demonstrate that the missionary program—implemented through the collaboration of the state and the Church—ultimately failed to achieve its intended goals. Instead, Tatar society, and by extension the Islamic faith, emerged as a formidable alternative in the Volga-Ural region. By exerting influence over the surrounding non-Russian populations in areas such as language, culture, education, the press, and the economy, the Tatars effectively facilitated the transformation of these communities into “Muslim Tatars”.

Keywords: Pravoslavnii Blagovestnik, Volga-Ural Tatars, Russian Missionary, Nikolay Ilminsky, Tsarist Russia

Giriş: İdil-Ural’da Rus Misyon Hareketi ve İlminski Metodu

Kazan Hanlığının işgali, Rus devleti ve kilisesi karşısına “ideal tebaa” yaratma anlayışlarına uygun olarak yeni bir saha ortaya çıkarmış oldu. Her iki otorite de karşılarında büyük bir kısmı gayri-Rus (inorodets) olan ve Hristiyan inancını taşımayan, aksine rakip ya da düşman olarak görülecek “İslâm” inancına mensup unsurları buldular. Dolayısıyla Aziz Guriy ve çalışma arkadaşları Varsonof ve German’ın, Kazan Piskoposluğu aracılığıyla Hristiyan Ortodoks inancıyla bütünleşmiş bir toplum inşa etme işine girişmeleri fazla uzun sürmedi. Piskoposluğun sınırlarını Kazan, Astarhan ve Simbir bölgeleri oluşturmakla birlikte ilerleyen yıllarda değişimler de oldu. 1783 yılına gelindiğinde ise piskoposluk bölgesindeki 38 şehirde 1117 kilise yer alıyordu (İznoskov, 1908a, s. 148,149; Mateeva, 2013, s. 178,179). IV. İvan elbette bu sürece kayıtsız kalmadı ve kendisinden sonrakilerin çoğu tarafından kabul edilecek bir fikir ortaya koydu; o, Hristiyanlaştırma konusunu Tanrının verdiği bir görev olarak düşünüyordu ve bu sorumluluğu ciddi şekilde üstlenmekten çekinmedi. Başpiskopos Guriy, Kazan’a gittiğinde keşişlerden bir kısmını okullarda öğretmenlik yapmaları için görevlendirdiğini bildirdiğinde IV İvan; “Tanrının saf ve temiz sözleriyle kalbin, ruhları ebedi meskene öğretiyle topladıklarını bağırdığını” dile getirecekti (Harlampoviç, 1905a, s. 203,204). Bu, misyonerlik faaliyetlerinde “devlet-kilise” iş birliğinin en açık göstergesiydi. Diğer taraftan IV. İvan’ın da bütün benliğiyle desteklediği bu süreç, işgal sonrasında Kazan şehrinin, Rus misyon hareketi içerisinde nasıl bir konumda yer alacağını da işaretini veriyordu. Zira artık Kazan, işgal edilmiş bir toprağın ötesinde Rus

misyon hareketinin Doğu halkları üzerindeki ve bilhassa İdil-Ural çevresindeki faaliyetlerinin merkezine dönmüştür (Gökgöz, 2002, s. 19)

Kazan bölgesinde başlayan misyonerlik faaliyetlerinin temelinde eğitim çalışmaları yer alıyordu. Aslında gayri Rusların bu şekilde Hristiyanlaştırılmalarına dair örnekleri erken bir tarih olarak XIV. yüzyılda görmek mümkündü. Stefan Permskii, ana dilde dinî kitapların tercümesiyle meşgul olmakla birlikte bu yöndeki asıl girişimler XVIII-XIX yüzyıllarda kendisini gösterdi. Kazan Başpiskoposu II. Tihon tarafından rahip yetiştirmek amacıyla Kreşinler için açılan okulları, III. Tihon'un Kazan'da 1723'de kurduğu ve adı ilk yıllarda Slav-Latin Okulu olarak geçen Kazan Semineryası izledi. Kazan dışında bir diğer okul 1731'de Sviyajsk'da, Novokreşin işleri sorumlusu Başrahip Aleksii Raieskoi tarafından açıldı. Bunu 1740 sonrasında açılan diğer okullar takip etti. Ancak istenilen başarı sağlanamadı: Rusça, Slavca ve Latincenin öğretimindeki başarısızlıklar yanında yetersiz eğitim kadrosu, bu okulların kapatılmasını zorunlu kıldı (Topsakal, 2016, s. 232,233; Blagovşenskii, 1875, s. 1,15; Harlampoviç, 1905b, s. 243,247). Diğer taraftan Hristiyanlaştırma sürecinde cebri yöntemler de yok değildi. Nitekim Akçura da bu misyonerlik çerçevesindeki faaliyetlerin “şiddet ile tatbik” edildiği üzerinde durmaktadır. 1593'de çıkartılan bu kapsamdaki ilk kanunla Kreşinler, Boyarların emrine verildi ve Ortodoksluğu kabul etmeyen akrabalarından ayrı tutuldular. 1628'de Kreşinlerin, Kreşin olmayanlar yanında çalışmaları yasaklandı. 1654 yılında ise miras hakkı sadece Kreşin olanlara verildi. 1681'de çıkarılan bir ferman ile de Tatar mirzaların Ortodoksluğa geçmemeleri durumunda mülklerine el konulurken 1720'de Ortodoks olan Tatarların 3 yıl boyunca bütün vergilerden ve benzer şekilde askerlik hizmetinden muaf tutulmaları kararlaştırıldı. 1731 yılına gelindiğinde Priest Aleksei Raifsky başkanlığında Novokreşin İşleri Komisyonu'nun (Commission for the Affairs of New Converts) kurulmasıyla, Kazan ve Nijni Novgorod'da vaftiz edilen Müslümanların sayısı 8 bini bulmuştu. 1742 tarihli bir ferman ile de “Kazan ilindeki Müslüman köylerinde tek bir Hristiyan bulunsa dahi buradaki mescitlerin yıkılması” kabul edildi” (Bobrovnikov, 2006, s. 204,205; Akçurin, 1907, s. 13; Topsakal, 2011, s. 48,49; Kurat, 2015, s. 459-461).

II. Katerina dönemi için idarenin geleneksel İslâm politikasından farklı bir süreci içerisinde barındırmaktadır değerlendirmesini yapmak yanlış olmayacaktır. Fisher “Russification”, ki bu aynı zamanda Ortodoks Hristiyanlaştırma anlamına da gelir, ifadesinin Çariçe iktidarında nadiren kullanılan bir kavram olduğunu belirtmektedir. Çarlık Rusya'sında “Dinî Tolere” kavramı, her ne kadar dinî düzenin ayırt edici yönünü tanımlasa da ilk kez yine II. Katerina ile ortaya çıktı. Dolayısıyla “despot” fakat “yenilikçi” yönüyle tanınan saltanat yılları, İdil-Ural'ın Müslüman sakinlerinin, özellikle Tatarların pek çok yönden rahatladıkları ve nüfuzlarını artırdıkları bir dönem oldu

denilebilir. II. Katerina'nın amacı resmî idareler ve görevlendirmeler aracılığıyla Müslümanları imparatorluğa dâhil etmek, nihayetinde bu yolla kontrol etmekte. Bu amaca uygun olarak 1864 yılında "Office of the Converted"i lağvettti. Sonrasında İdil-Ural bölgesi için Rus Ortodoksların Kutsal Sinod'una paralel fakat onunla aynı statüde olmayan Orenburg Dinî İdaresini tesis etti (Fisher, 1968, 542,543; Madariaga, 1981, s. 509,510; Werth, 2014, s. 106).

XIX. yüzyıla gelindiğinde İdil-Ural'da, zoraki uygulamalar yanında ılımlı sayılabilecek ve daha çok eğitimin araç olarak kullanıldığı yeni bir süreç başladı. 1802'de Nijni Novgorod'daki Kreşin Tatarları Çar I. Aleksandr'a İslâm'a dönmek için dilekçe sundukları zaman, onların samimi bir Hristiyan olarak kalmaları için önlemler alınmaya başlandı. Rusça üzerinden yürütülen sistem, yerini Tatarca'ya yani ana dile bıraktı ve Hristiyan inancına ait pek çok dinî eser başta Tatarca olmak üzere bölgedeki inarodislerin dillerine çevrildi. 1818'de Petersburg'da kurulan Rus İncil Cemiyeti'nin bir şubesi de Kazan'da açıldı. İlk iş Yeni İncil'in Çuvaş ve Çeremiş, Votyak ve Mordva dillerine çevrilmesi oldu. Tercüme işini ise Kazan İlahiyat Akademisi'nin Tatarca öğretmenlerinden Aleksandr Alekseeviç Troyanski yaptı (İvanov, 1907a, s. 105; İvanov, 1907b, s. 166,167). II. ve III. Aleksandr dönemlerine gelindiğine ise İslâm, bilimsel yönden bütün unsurları ve etki alanıyla birlikte araştırılmaya başlandı. Bobrovnikov, bu yaklaşımı Fransa ve İngiltere'nin sömürgelerindeki uygulamalarıyla ilişkilendirmekle birlikte Çarlık açısından çıkan sonuç; Nikolay İlminski'nin misyonerlik programını tatbik için gerekli fırsatı sunmuş olmasıdır. İlminski ve çalışma arkadaşları; idareyi Müslüman tehdidini göz ardı etmekle, tanımamakla suçladılar ve mücadele etmek için titiz çalışmaların yapılması gerektiği konusunda ısrar ettiler. Amaçları: misyonerliğin bilimsel yönünü ortaya çıkarmak ve tatbik etmek, misyonerliğe tabi tutulan halkları her yönüyle incelemek-öğrenmek ve Rusya'nın misyonerlik karnesini kapsamlı şekilde çıkarmaktı (Bobrovnikov, 2006, s. 212; İshakov 2011, s. 94).

1848'de Başpikopos Grigori, İlmiski'den Kazan bölgesindeki vaftiz edilen Tatar köylerini dolaşmasını ve durumları hakkında bilgi toplamasını istediği zaman, karşılaştığı tablo Rus misyonerliğinin, hedeflenenin çok daha gerisinde kaldığını gösteriyordu. Yaklaşık 30 yıl sonra gelen itirafında; Kazan'ın işgali sonrasında vaftiz edilenlerin sayısının çok az olduğunu, Hristiyanlığı doğru öğrenmediklerini, İslâm ve Hristiyanlık arasında kaldıklarını ve Tatar etkisinde olduklarını belirtiyordu. Bu tespitinden dolayı çalışmalarında, vaftiz edilenler üzerinde Müslüman etkisinin azaltılması konusunu temel prensip haline getirecekti. Kutsal Sinod tarafından görevlendirilen İlminski misyoner programı için gerekli tecrübeyi de Kazan'dan başlayıp Orta Doğu'ya uzanacak bu gezisinde kazanacaktı. Amaç İslâm'ı her yönüyle tanımaktı. Farsça ve Arapça öğrenmekle kalmadı, Kur'an ve Kur'an'a yönelik anti tezlerle de ilgilendi. Kırım Savaşı çıkınca da İstanbul'a gidmeden 1 Şubat 1854'de Petersburg'a geldi.

Kazan'a döndüğünde ise bu seyahatin bir çıktısı olarak Kutsal Sinod'a dört ayrı misyonerlik biriminin kurulması gerektiği yönünde bir rapor sundu. Bu birimlerden birisi Müslüman Karşıtı Büro'ydu. Tatarca ve Arapçanın yanında İslâm'ın esasları ve onunla nasıl mücadele edileceğinin öğretimini kendisi ve çalışma arkadaşı Gordiy S. Sablukov üstlendi. Buna göre misyonerlerin hazırlanmasında dinî liseden başlanacak ve akademiye uzan bir yol takip edilecekti. Bu süreç, Tatarca'nın ve bölgedeki diğer lehçelerin öğrenilmesini, birbirleriyle karşılaştırılmasını, İslâm ve kaynakları üzerinde kritik yapacak seviyeye gelmesini ve son olarak misyonerliğe dair kapsamlı bir bilginin edinilmesini içeriyordu. (Tuna, 2002, s. 266; İznoskov, 1908b, Zelenetskii, 1901, s. 193,194).

İlminski'nin en önemli faaliyetlerinden birisini, İdil-Ural'da yürütülen Rus misyonerliği içerisinde ağırlıklı bir yeri olan Kazan Merkezi Kreşin-Tatar Okulu'nu kurması oluşturdu. Okul, 1864'de eğitim-öğretim hayatına başladı ve 44 yıl boyunca hizmet etti. Amaç Kazan, Ufa, Vyatka, Samara ve diğer guberniyalardaki Kreşin-Tatar nüfusunu eğitim yoluyla samimi birer Ortodoks Hristiyan'a dönüştürecek misyonerler yetiştirmektir. Ders kitapları, vaazlar ve ibadetler ana dil üzerinden takip ediliyor, ayrıca Rusça da öğretiliyordu. İlk hocalarından birisi de bir Kreşin Tatarı olan ve 30 yıl kadar görev yapan Vasilii Timofeeviç Timofeev'di. Erkek ve kız öğrencilerin yer aldığı bu okulda 6 bine yakın kişi eğitim aldı ve bunlardan 800 kadarı öğretmen olarak mezun oldu. Çar II. Aleksandr'ın da okuldan beklentisi buydu ve okul açıldığında; "Çok memnun olduğunu, burada eğitim alan çocukların iyi bir Hristiyan olarak çıkacaklarını söylüyordu". 1866 yılında Kazan Eğitim Bölgesi Müfettişi Şestakov, Kazan Gubernatör Yardımcısı E. A. Rozov ve Kazan Başpiskoposu Antoni'nin okulu ziyaretleri, İlminski ve okulunun idare karşısındaki konumunu pekiştirdi. Aynı zamanda Halk Aydınlanması Bakanlığı ve Kutsal Sinod'un maddi desteğini kazandı. İlminski tarafından önerilen ve Eğitim Bakanlığı tarafından desteklenen Kreşin-Tatar Okulu ile Kreşinler üzerindeki Tatar nüfuzunun azaltılması düşünülmüş ve bu çerçevede Kazan eğitim bölgesinde gayri Rusların eğitimleri konusunda alınacak önlemler üzerine bir komisyon kurulmuştur. Komisyon, açılacak okullarda dinî eğitimin yanında Rusçanın da öğretileceğini, öğretmen kadrolarının yerel dilleri bilen kişilerden oluşacağını, hazırlanacak kitapların ana dilde, fakat Rus harfleriyle yazılacağını belirtiyordu. Bu şartlarda Kutsal Guriy Cemiyeti öncülüğünde tesis edilecek okullar, Kreşinleri Tatar etkisinden uzak tutmanın yanında Hristiyanlığın yayılmasına da hizmet edecekti (Otçet O Deyatelnosti Bratstva..., 1910, s. 9,10; İvanov, 1914a, s. 111; Çiçerina, 1906, s. 103; İshakov, 2009, s. 126-131; İznoskov, 1904a, s. 298-300). Ancak İlminski, 1882 yılında Ufa Guberniyası hakkındaki değerlendirmesinde; Kreşin Tatar, Çuvaş, Mordva, Çeremiş, Votyak gibi inorodislerin Müslüman Tatarların etkisinde olduğunu yazmak zorunda kalacaktı. Belebeevs uyezdine Kazan ve

Simbir guberniyasından getirilen çok sayıda Çuvaş, Tatarlaşmıştı. Benzer şekilde Bırsk uyezindeki Çeremiş ve Votyakların da hemen hemen hepsi İslâm'a meyil etmiş durumdaydılar (İshakov ve Bagautdinov, 2015, s. 186).

İlminski, eğitimin ana dil üzerinden yapılması taraftarı olması nedeniyle Kreşin Tatarları üzerine başlayan programında Tatarca'yı zorunlu eğitim dili olarak görmekteydi. Ona göre Kiril alfabesi gayri Rusların Rusya'ya yakınlaşmasını sağlarken, birbirleri arasındaki bütünlüğü bozacak ve tek bir kuvvet olmaktan çıkartacaktı. Dolayısıyla bu durum, her bir halk için farklı şekilde dizayn edilmiş alfabe önerisinin asıl nedeniydi (İ., 1894, s. 283; Tuna, 2002, s. 270). Ancak sonrasında eleştirilmesine neden olacak şey de buydu. Örneğin P. Bobrovnikov, sistemi Müslümanların eline Rusya'ya karşı verilen bir silah şeklinde değerlendiriyordu. Aziz Guriy Cemiyetinden S. V. Çıçerina ise İlminski'nin programının, Rus olmayan halkların ulusal kimliklerini kazanmalarına yardım ettiğini, bunun misyonerlik olmadığını ve devletin temel prensipleriyle çeliştiğini öne sürüyordu. Dolayısıyla 1860 sonrasında Rus misyonerliğinde iki yol ortaya çıkmıştı denilebilir: İlminski ve takipçileri eğitim aracılığıyla faaliyetlerinin yürütülmesini desteklerden, Efim Malov ve ekibi İslâm'a saldırı şeklini tercih etmişlerdi. İlminski'nin amacı ılımlı bir yol üzerinden Tatar dilinde bir Hristiyan Ortodoks kültürü yaratmaktı. Bu kültür İslâm ile mücadele edecek ve zamanla onun yerini alacaktı. Mesai arkadaşı Timofeev de bu konuda özverili çalışmalara girişmiş; İncil'in Arap harfleriyle okutulmasının yanında müziklerin de kullanıldığı bir proje tasarlamaya yönelmişti (Bobrovnikov, 1900, s. 8,9; Muhammetşin ve ark., 2016, s. 16,17; Kefeli, 2014, s. 173-181).

İdil-Ural'da yürütülen misyonerlik faaliyetlerinde Aziz Guriy Kardeşlik Cemiyetinin de önemli bir payı bulunmaktaydı. Cemiyet 1867 yılında kuruldu ve 1907-1908 yılına ait faaliyet raporundan da anlaşılacağı üzere amacı en basit ifadeyle; gayri Ruslar arasında Hristiyanlığı yaymak ve onları Müslüman Tatar etkisinin dışında tutmaktı. Bunu da okullar, yazılı ve sözlü materyaller ve diğer propaganda araçları ile gerçekleştirecekti. Özellikle gayri Rusların İslâm'a yönelişlerinin nedenleri ve buna karşı alınacak önlemler konusunda uzun mesailer harcanıyordu. Cemiyetin ünlü misyonerlerden Maşanov, 1881'de Mamadış uyezinde incelemelerde bulunmuş ve bölgedeki gayri Rusların İslâm'a geçişlerinde etkili olan faktörlerlere dair bir rapor dahi sunmuştu (İznoskov, 1901a, s. 171; Otçet o Deyatelnosti Bratstva..., 1910, s. 5; Alp, 2016, s. 220-223).

1870'lere gelindiğinde İlminski'nin büyük çabaları neticesinde, vaftiz edilen Tatarlar için Tatarca eğitim veren ve Tatar öğretmenleri bünyesinde barındıran Rus-Tatar okullarının kurulması hükümet tarafından kabul gördü. 1889 yılında ise Kazan İlahiyat Akademisi bünyesinde misyoner kursları düzenlenmeye başlandı. Kursların amacı bölge halkının tarihi, etnografyası ve dinî durumu hakkında yeterli düzeyde bilgiyle donatılmış misyoner rahipler yetiştirmekti.

Kurslar temelde iki bölümden oluşuyordu: Tatar ve Moğol. E. A. Malov, T. E. Egorov, M. A. Maşanov, P. Juze ve İ. V. Popov, kurslarda ders veren isimler asındaydılar (Bobrovnikov, 2006, s. 212, İshakov, 2008, s. 74,75). Bu isimlerden özellikle Malov, Kazan merkezli Rus misyonerlik stratejisine önemli katkılar sunmuştu. Dinî polemikanın gelişmesinde özel bir yer edinmiş, merkezdeki misyonerlik siyasetine eleştirilerde bulunmuş, İslâm'ın ve ona inananların temel kaynaklar üzerinden etraflıca öğrenilmesi gerektiğini temel bir prensip haline dönüştürmüştür (Gökgöz, 2007, s. 221-225).

Rus misyonerlik hareketinin İdil-Ural'da seyri ve İlminski ile kurumlaşan eğitim odaklı Hristiyanlaştırma politikasının temel prensiplerine yukarıda kısaca değinilmiştir. Elbette bu çalışmanın sınırları İdil-Ural bölgesindeki bu uzun süreci bütün detaylarıyla ortaya koymaya müsait değildir. Ancak “Pravoslavni Blagovestnik” gibi İlminski sistemini temel alarak faaliyet gösteren bir yayın organının hangi çevreden beslendiğini anlamak adına yeterlidir denilebilir.

1. Pravoslavni Blagovstnik

Çalışmanın ana kaynağını teşkil eden Pravoslavni Blagovestnik dergisi Rus Ortodoks Misyoner Cemiyeti'nin yayın organı olarak 1893-1917 yılları arasında Moskova'da ayda iki kez çıkacak şekilde yayımlanmıştır. Dergide; Rusya'daki Müslüman unsurlar ve eğitim temelinde yürütülen misyonerlik faaliyetleri göz önünde tutularak; Kur'an'ı Kerim, Hz. Muhammed'in hayatı ve diğer peygamberler, İslâm inancının temel prensipleri, İslâm Tarihi, İslâm'ın kaynakları ve diğer dinlerle karşılaştırılması gibi konular üzerinde çok sayıda makale, haber, misyoner günlüğü ve gezi raporları yer almaktadır.

Pravoslavni Blagovestnik, Rus ve Tatar unsurlar ya da büründükleri Hristiyan ve İslâm kimliği açısından İdil-Ural'da uzun yıllardır süregelen rekabetin izlenmesine imkân vermektedir. Bu kapsamda söz konusu dergi sadece Rus misyonerlik tarihini gözler önüne sermekle kalmamakta, İdil-Ural özelinde Tatar-İslâm varlığını ve bunun diğer halklar üzerindeki etkisini de açığa çıkarmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma; Rus idaresi ve kilisesi açısından “ilahi bir görevin sorumluluğunu”, Tatar toplumu açısından ise “var olma kaygısını” ortaya koymaya fırsat tanımaktadır.

2. Ölenemeyen İslamlaşma veya Tatarlaşma: İdil-Ural'da Rus Misyonuna Rakip Müslüman Tatarlar

Kazan Hanlığının işgalinden XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar farklı metotlar uygulanarak devam eden Rus misyon hareketi, gerçekten İdil-Ural'da istenilen başarıyla ulaşabildi mi? Süreç Pravoslavni Blagovestnik dergisi üzerinden incelendiği taktirde bu sorunun cevaplandırılması mümkün görünmektedir. Karşılaşılan tabloda; misyonerlik faaliyetlerinde yerel ölçekte başarılar kazanılmasına rağmen, Tatar unsurlar üzerinde hedeflenenin çok gerisinde kalınmış, hatta misyon hareketine karşı Tatar ya da İslâm propagandası şeklinde

karşı bir cephe açılmıştır demek yanlış olmayacaktır. Bu noktada Rusya'nın "ideal tebaa" yaratma anlayışına endeksli misyonerlik projesi; misyonerlik faaliyetlerine zarar veren ve hatta çevresindeki gayri Rusları Tatarlaştırıp-İslâmlaştıran bir engelle karşılaşmıştır. Bu aşamada çevre ve nüfusun, önemli faktörler olduğu; yani Hristiyan Rus ya da Müslüman Tatar olsun, çevreledikleri gayri-Rus topluluğu tesir altında bıraktığı ve nihayetinde "kendilerinden birine" dönüştürdükleri görülmektedir. Aslında bölgedeki etnik ve dinî farklılık veya benzerlikler de birbirinden etkilenmeyi zorunlu ya da olağan hale getiriyordu demek yanlış olmayacaktır. 1896 yılında Simbirk's'de yayımlanan Volga-Kama bölgesindeki gayri Ruslar hakkındaki rapora bakıldığında; Ruslar ve Tatarların iki dinin temsilcisi olarak hem kendi dindaşları hem de etnik yakınlıkları bulunan topluluklar üzerinde etkili oldukları belirtilmiştir. Bu durum bir bütün olarak kültürel değişime de neden olduğu için Hristiyan'ın "Rus'a", Müslüman'ın ise "Tatar'a" dönüşümü kaçınılmaz olmuştur. Hristiyan Çuvaşlarla Müslüman Çuvaşlar buna örnek olabilir. Benzer şekilde Ufa ve Samara guberniyalarında yaşayan Çeremişler de son yıllarda Müslüman çevrenin etkisi ile İslâmiyet'e bir yöneliş içerisinde bulunuyorlardı. Aynı durum Votyak ve Mordvalar için de geçerliydi. Ufa guberniyasındaki Votyak köylerinde cami ve mektepler görülürken, Kazan guberniyasına bağlı Tetüş uyezdinde de Tatarca konuşulmaktaydı. Dolayısıyla Tatar ve Müslüman kimliği bütünleşmekte, İslâm'a geçiş Tatar kimliğinin yayılması anlamına gelmekteydi. (İznoskov, 1897a, s. 225-229).

Hristiyan ve İslâm medeniyetinin İdil-Ural'daki rekabetine ait bu örnekten çıkan sonuç şuydu: bir tarafta idare ve kilisenin ortaklaşa yönettiği Rus misyonerliği, diğer tarafta bu destekten yoksun olmakla birlikte bölgede etkili nüfuz ve nüfusa sahip Tatar toplumu. Bir de her iki güç arasında kalmış, fakat bir tarafa dönüşmek ya da yakınlaşmakta birden çok tesire maruz kalmış "gayri Rus veya gayri Müslim halklar". Bu durumda İdil-Ural Tatarları, Rus misyonerliğinin Hristiyanlaştırma faaliyetleri karşısına bir engel olarak çıkmakla kalmıyor, onunla benzer sorumluluğu taşıyarak kendisine bir "misyon" yüklüyordu. Bu misyon, Hristiyan otoriteler tarafından bölgedeki gayri Rus halkların "İslâmlaştırılması" veya onunla aynı anlama gelen "Tatarlaştırılması" şeklinde tanımlanıyordu.

1907'de bir misyoner tarafından kaleme alınan makalede, Tatar etkisinin üzerinde durulurken önemli noktalara işaret ediliyordu: Yazara göre Tatarların ya da Müslümanların bir misyonerlik kurumu olmadığı gibi buna ihtiyaçları da yoktu. Zira sıradan bir Tatar bile kendi içerisinde bir misyonerdi ve bir Kreşin ailesinin evine girmesi, orasının Müslüman ruhuyla dolması demektir. Bunun nedeni ise en basit şekilde Kreşinlerin eğitimsizliği, yani Tatar propagandası karşısında Hristiyan inancını gerektiği gibi bilmemeleriydi. Bir diğer husus Tatar tüccar ve zenginlerinin İslâm'ın yayılmasına yönelik destekleriydi. Başka bir

etken de Tatarlarının basın araçlarını kullanmalarıydı. Kazan'da basılan İslâm'a dair pek çok yayın pazarlarda ve başka yerlerde dağıtılmaktaydı. Şimdilerde ise İlminski sisteminden kaynaklı Kiril harfli yayınlar İslâm'ı yaymak için bir araç olarak kullanılmaktaydı. Önemli bir araç da Kreşin-Tatar köylerindeki gizli okullardı ve verilen eğitim sayesinde İslâm dünyası ile bağlantıları sağlanıyordu. Yazara göre medreselerde eğitim gören Tatar gençlerinin Rusça öğrenme araçları dahi, onu bir propaganda aracı olarak düşünmesiyle ilişkiliydi (Kazanskii Missioner, 1908, s. 313-317). Kazan Guberniya Meclisi sekreterinin bildirdiğine bakılırsa da Tatar başarısının ya da etkisinin nedenleri arasında yukarıdakilerden farklı olarak; Ortodoks misyonun düzenli bir organizasyona ve yeterli bilgiye sahip olmayışı ile 17 Nisan 1905 tarihli dinde özgürlük kanunu (Tatarların İslâm propagandasının canlanmasına neden olduğu öne sürülüyordu) sayılıyordu. Yine başka notlarda da 17 Ekim Manifestosu, mollaların faaliyetleri, Tatarların yaygın eğitim ağı, nüfuz yönünden avantajları ve yerel yönetimlerdeki Rus misyon birimlerinin yetersizlikleri yer alıyordu. Çuvaşlar için de bir fark olduğunu söylemek zordur. Örneğin Staro-Aonkinoi köyünde Çuvaşların İslamlaşmasının nedenleri olarak; Tatar nüfusa yakın yaşamak, Tatarca'nın Çuvaşlar tarafından bilinmesi, ekonomik olarak Tatarlara bağımlılık, Tatarların yüksek kültür seviyeleri, eğitim durumlarının iyi olması, dinî fanatizm, Çuvaşlara yönelik ılımlı ve samimi davranışları, Çuvaşların zor zamanlarında Tatarlar tarafından yardım görmeleri gibi maddeler sayılmıştır (Otpadeniya İz Pravoslaviya..., 1908a, s. 355,356; Filimonov, 1908, s. 305; Polojenie Pravoslaviya., 1911, s. 222-224). Çalışmanın genel çerçevesini de yansıyan bu birkaç örnek temelinde ifade etmek gerekirse; gayri Ruslar üzerindeki Tatar etkisini ve Rus misyonunun başarısızlığını aşağıdaki başlıklar üzerinden incelemek mümkündür.

2.1. Tatar Eğitim Ağı ve Dil

Tatar eğitim ağı, Pravoslavni Blagovestnik dergisinin sıklıkla üzerinde durduğu konuların başında gelmektedir. Dergide yayınlanan makale, haber ve misyoner mektupları incelendiği takdirde, Tatar başarısı, misyonerlik çalışmaları karşısında güçlü bir toplumun inşasına fırsat vermişti. Sadece bu da değildi ve eğitim kurumları veya çalışmaları, bir korunma kalkanının ötesine geçerek çevredeki gayri Rus halkların Tatarlaşmasına ya da İslamlaşmasına yol açıyordu. 1893 gibi misyonerlik çalışmalarının yoğun olduğu bir tarihte, dergiye "K" imzası ile gönderilen bir yazıda Müslüman Tatarların okur-yazarlığı ve bir bütün olarak toplumun bu yöndeki gelişimi üzerinde durulurken, onlarla savaşmanın oldukça zor olduğu belirtiliyordu. Çalışmanın devamında iki önemli duruma temas edilmeden geçilmiyordu. İlki; idarenin Tatarlar konusundaki bilgisinin zayıf oluşuydu ki, onlara nasıl yaklaşılabileceği hususunda tam olarak bir yol çizmek mümkün olmuyordu. İkincisi ise Tatarlar arasında okur-yazar oranının fazla olmasının dinî zeminde açıklanmasıydı. Dolayısıyla İslâm'ın bu aşamada onlara güç verdiği, sadece okulların değil, camilerin de bir eğitim merkezi olarak

kullanıldığı ifade ediliyordu. Bu noktada din ve eğitim birbirini destekleyen bir konuma yerleşirken, eğitimle birlikte “Müslüman Tatar” dönüşüm süreci de başlıyordu (K., 1893, s.26,27). Miyoner Eruslanov’un tespitlerine bakılırsa Karakul, Bulyar, Suksu, Yamalı, Balçıkov, Toktarov, İzzyakov, Tibelevoi, Staro Yamurzinoi, Petuhov, İvanaev, Kırgızovoi gibi Ufa, Bırsk ve Menzele uyezdlerine bağlı Çeremişlerin yaşadığı köylerde İslamlaşmaya neden olan etkili bir Tatar eğitim ağının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Tatarlar, Çeremiş çocuklarını mekteplere yönlendirirken, Çeremişler de buna kayıtsız kalmayarak medreselere ilgi gösteriyorlardı. Bu durum onların İslâm’a yakınlaşmalarını sağlamakla kalmamış daha ötesi de olmuştur; misyoner notlarına bakılırsa Müslüman olan bir Çeremiş’e, kendi toplumu içerisinde İslâm’ı yayması için Tatarlar tarafından bir misyon da yükleniyordu (Eruslanov, 1895a, s. 382,383). Benzer şekilde Tatar etkisinin yoğun olduğu yerleşim birimlerinden Mamadış uyezdinde, sadece Kreşin Tatarları veya diğer gayri Ruslar değil, Rusların da Müslüman Tatarların etkisi altında kaldıkları belirtilmektedir. XVII. yüzyılda dahi görülen bu etkinin nedenleri arasında sayılan ilk şey Tatarların eğitim alanında diğerlerinden daha donanımlı olmalarıydı. Hatta Hristiyanlar dahi yakınlarında Rus okulları olmadığı için çocuklarını Tatar mekteplerine göndermekteydiler. Bu kapsamda İznoskov, eğitim durumları yönüyle Kreşinlerin ikiye ayrıldığını; eğitilmiş olanların Tatar etkisinin dışında kaldığını fakat diğerlerinin tam aksi yönde ilerlediğini ifade etmektedir. Yani Tatarların, yetersiz veya tamamen eğitimsiz gurupları dönüştürmesi söz konusuydu. Ayrıca bu örnek, misyon sorumlularının, en azından okullar kurma konusunda başarısız olduklarını da göstermekteydi. Dolayısıyla İznoskov, şimdilerde çoktan Tatarlaşmış bu guruplara yönelik ana dil temelli misyonerlik programında geç kaldığını itiraf ediyordu (İznoskov, 1894a, s. 223-225).

Kasımov Müslüman Karşıtı bürodan misyoner V. Doronkin ve Rahip D. Grigoriev’in tespitleri, Rus misyonerliği nazarında Tatar eğitim kurumlarının ne anlama geldiğini net olarak ortaya koyan örnekler arasındadır. Doronkin’e göre bu okullar, Tatarlar tarafından bir “silah” olarak kullanılmakta ve “devlet karşıtı” hareketlerin merkezinde yer almaktaydı. Hatta fanatik tavırlarıyla öne çıkan görevli öğretmen ve mollalar, Rus devletinden ayrılmak ve Türkiye ile birleşmeyi düşlemekteydiler. Okulların devlet denetimden uzak şekilde faaliyet göstermesi de Tatarların amaçlarına hizmet eden bir durumdu. Grigoriev ise Tatar eğitim kurumlarını misyonerlik merkezleri olarak tanıtarak propaganda faaliyetlerinin basit, ucuz ve yavaş bir şekilde gerçekleştiğini iddia etmektedir. Ne yılda binlerce misyoner eğitiyor ne de bunun için bir rehber ihtiyacı duyuyorlardı. Zira ellerinde olan şey, Rusya’nın bütün misyonerlik sisteminde daha basitti: inancı yayma davasını kutsal kabul eden okullarda eğitim almış kitlesel bir toplum söz konusuydu. Böylece millî ve dinî kimlikleri zayıf gayri Rus halklar arasında

İslamlaşma ve Tatarlaşma kaçınılmaz oluyordu (Doronkin, 1899, s. 63; Grigoriev, 1905, s. 89).

Samara guberniyasından Rahip İvanov da benzer bir durumu farklı bir çizgide açıklamaktadır. Bölgedeki Kreşinlerin İslâm'a dönüşleri konusunu ele alırken, Tatarların yaygın eğitim ağını öne sürüyor ve Tatar öğrencilerin Hristiyanlık ve Rus'luğa düşman şekilde yetiştirilmesini eğitim sisteminde fanatik bir usulün takip edilmesine bağlıyordu. Dolayısıyla Bügülme Uyezdi Zemski idaresinin 1907 yılında Tatarlarla ilgili raporunda, her Tatar köyünde okulun yer aldığını, ders içeriklerinin ve programlarının tam olarak nasıl olunduğunun bilinmediğini, din derslerinin verildiğini ve bunun fanatik bir zihnin oluşmasına hizmet ettiğini vurgulaması bir endişenin sonucuydu. Aynı zamanda bu eğitim millî bilinç de kazandırıyor. Rahip Antoni de bu rapora uygun şekilde düşünmekle kalmıyor, okullarda Panislamizm ve Osmanlı devleti lehine propaganda yapıldığından, İstanbul ve Mısır'da basılan yayınlardan hareketle "Tek bir Müslüman milleti" ve "Tek bir Müslüman Dili"nin oluşturulmaya çalışıldığını iddia etmektedir. Böylece Tatarlardaki yaygın eğitim ağı ve ortaya çıkardığı fanatik anlayış; Çuvaş, Çeremiş, Votyak gibi zayıf halkların Tatarlaşmasına ve İslamlaşmasına aracılık eden güçlü etkenler haline geliyordu. Yani aldıkları eğitim, inançlarını yaimaları için onlara kaçamayacakları bir sorumluluk yüklüyordu. Anlaşıldığı kadarıyla Bügülme'deki Tatar okullarına yönelik endişe sonraki yıllarda da devam etmişti. Aktarılanlara göre Aralık 1908'de Bügülme Zemstva İdaresi tarafından bölgedeki bütün Tatar mollalara: köyün adı, erkek-kadın sayısı, cami, molla ve okul sayısı, okullarda eğitim alan erken-kız öğrenci sayısı, öğretmenlerin nerede eğitim aldığı, eğitim yılının başlangıç ve bitiş zamanları, günlük ders saati, hangi derslerin okutulduğu, okulun kaç sınıfa ayrıldığı, hangi kitapların okutulduğu, verilen eğitim kim tarafından denetlendiği, okulda Rusçanın öğretilip-öğretilmediği, yerel halkın Rusçanın öğretilmesine ve okulların idare tarafından denetlenmesine nasıl baktığı konularında bilgi talep edilmiştir (İvanov, 1908a, s. 249-253; İvanov, 1910, s. 508). Bu istek, Rus idaresinin okulların denetlenmesi konusundaki eksikliğini ve misyonerlik sahasını çok da iyi tanınmadıkları anlamına gelmektedir. Zaten bu durum pek çok misyoner için de şikâyet konusuydu. Okulların devlet denetiminden uzak olduğunu ve bağımsız hareket ettiğini düşünen ünlü misyonerlerden Maşanov, "Tatar ulusal okulları" olarak tanımladıkları bu kuruluşların sadece Müslüman Tatarlar için değil misyonerliğe tabi tutulmuş Tatar, Çuvaş ve Votyaklar için de açıldığını ve bu yapılırken de hiçbir şekilde resmî makamlardan izin alınmadığını dile getirmektedir (Şaidullin, 2016, s. 159,160).

Rus misyonunun İdil-Ural'daki önemli temsilcilerinden Yakov Dimitrieviç Koblov da İslâm ve Tatar eğitim kurumları arasındaki bağa dikkat çekerek, verilen eğitimin diğer halkları İslâmlaştırmayı kutsal bir görev olarak kabul eden fanatik bir toplum yarattığını belirtmekteydi. Yani Tatarların eğitim ağı, Volga

boyu gayri Rusları arasında İslâm'ı ve İslâmi eğitimi yaygınlaştırmakta; Çuvaşlar, Voytaklar, Çeremişler gibi halkların bir müddet sonra dinî eğitim yanında okuma-yazma öğretilen Müslüman-Tatar okullarına sahip duruma dönüştürmekteydi. Samara Piskoposluğunun 1910 yılına ait raporunda da aydî iddia söz konusuydu ve Tatar okullarında verilen dinî eğitim zayıf halkları sadece “Müslüman Tatarı” dönüştürmüyor, Hristiyanlığa ve misyonerlere karşı nefret dolu bir davranışa da büründürüyordu. Hatta çocuklarını Tatar okullarına göndermekte sakınca duymuyorlardı (Koblov, 1908, s. 1,2 ; Otçet Samarskago..., 1911, s. 168-172).

Aslında İdil-Ural Tatarlarına yönelik yukarıda belirtilen “Pancı” yakıştırmalar sadece eğitim sahasındaki faaliyetleriyle sınırlı değildi. Kazan’dan yazılan bir mektupta; Tatarların modernleşme çizgisinde ilerlemeleri, basın ve matbuat alanında gelişme göstermeleri de Panislamizm ve Kazan hanlığını diriltmekle ilişkilendiriliyordu. Hatta yazılanlara bakılırsa gayri Rus kabileleri etkilemek amacıyla hikâyeler uydurarak, bölgenin Osmanlı hâkimiyetine gireceğini er ya da geç Müslüman olacaklarını söylüyorlardı. 1854-1856 savaşında Osmanlı sultanından hanlığın kurulması için yardım istemeleri de bununla ilgiliydi. Diğer taraftan bu iddialar sadece misyoner kaleminin bir ürünü değildi. Müslüman sorununu dinî bir zeminde değerlendirmekten ziyade kültürel ve devlet sorunu olarak gören Petr Stolipin (İçişleri Bakanlığı ve Başbakanlık görevlerinde bulunmuştu), 19 Eylül 1909’da Kutsal Sinod Başsavcısı S. M. Lukianov’a yazdığı mektubunda Tatarların faaliyetlerini Panislamizm ile ilişkilendiriyor ve hükümetin ciddi ilgisini ve karşı tepkisini hak ettiğini düşünüyordu. Başbakan, Volga bölgesinde Rus Ortodoks ve Müslüman Tatar arasında kalanlara yönelik Tatar saldırısından bahsederek ve bir nevi Tatarlaştırma faaliyetlerine karşı direnmeyi tarihi bir sorumluluk olarak üstleniyordu (İ., 1906, s. 125,126; Bagin, 1910a, s. 11-15; Zemtsova, 2014, s. 181).

Tatarların gayri Ruslar üzerindeki bir diğer etki aracını ise “dil” oluştuyordu. Bu kapsamda misyonerler için Tatarca; bölgedeki gayri Rusları İslâmlaştıran-Tatarlaştıran ve dolayısıyla da misyona engel olarak görülmekteydi. Bunun nedeni, Tatarca’nın yaygın kullanımı ve diğerleriyle benzer özellikleri paylaşmasıydı. Dolayısıyla ortaya koyduğu etki, bir gayri Rus’un kültürel anlamda büyük bir dönüşüm yaşaması anlamına geliyordu. Örneğin 1883’de Menzelisk (Ufa gubernasına bağlı) Çeremişlerini gözlemlemek amacıyla seyahate çıkan misyoner Eruslanov, bir Çeremiş kızının Tatarca konuştuğunu duyunca etkilenmekle birlikte, Çeremiş dilinin gramer ve fonetik yönünden neredeyse Tatarca’yla aynı olduğunu bu yüzden özellikle doğu bölgelerindeki Çeremişlerin akıcı Tatarca konuşmalarına şaşırılmamak gerektiğini belirtmiştir. Hatta Tatarca’nın onlar için resmî dile dönüştüğünü iddia ediyordu. Kendi dilleri yerine Tatarca şarkı söylemeyi tercih etmeleri bile Tatar etkisinin

bir çıktısıydı. Tatarca'nın bu hâkimiyeti, İslâm'ın daha kolay aktarılmasını beraberinde getiriyor, yani bir propaganda aracına dönüşüyordu. Yazılanlara bakılırsa İslâm'a ve peygamberin hayatına dair Tatarca yapılan anlatılanlar Çeremişleri oldukça etkilemekte ve İslamlaşmalarına neden olmaktaydı (Eruslanov, 1895b, s. 422-424; Eruslanov, 1895c, s. 182-184). Uzun yıllar Ufa guberniyasında bulunan bir misyonerin yazdıklarına bakılırsa; Tatar, Başkurt ve Mişerlerle birlikte yaşayan Çuvaşlar, Tatarca konuşmakla kalmayıp bu dili bir zorunluluk olarak kabul ediyorlardı. Bir müddet sonra ise İslamlaşma başlıyor ve devamında ise hem kendine hem de Rusluğa dair her şeyi unutmuş, aralarında ana dillerini dahi konuşmayan Tatarlaşmış bir Çuvaş toplumunun ortaya çıkıyordu. (Kak Sdelat Çuvaş, 1908b, s. 75,76).

Dil etkisi, Tatarlarla çevrili yerleşim birimlerinde yaşayan gayri Ruslar üzerinde şüphesiz daha fazla hissediliyordu. Bu anlamda Çistapol, Spass ve Tetuş gibi bölgelerde gayri Rus halkların İslâm'ı kabul etmeleri daha hızlı gerçekleşiyordu. Dilin yarattığı bu tesir Kazan Gubernatör Yardımcısı E. A. Rozov'un da dikkatini çekmiş olacaktır ki, 1866'da İçişleri Bakanlığına yazdığı raporunda, bu konu üzerinde duruyordu. Benzer şekilde 1860'lı yıllarda Kreşin Tatarların kitlesel olarak İslâm'a dönüşlerinin arkasında da Tatar dilinin Kreşinler arasındaki yaygınlığı bulunuyordu. Zira Kreşinler Tatarca sayesinde Kur'an okuyup, dua edebiliyordu ve Rusçadaki yetersizlikleri Tatarlara avantaj sağlıyordu. Misyoner Daulei'nin aktardıklarına bakılırsa da bir Kreşin Rus dilinin anlamakta oldukça zorluk yaşadığını, kiliseye gittiğinde hiçbir şey anlamadığını ve sıkıldığını dile getiriyordu (Bagin, 1910a, s. 6; Chikurova, 2013, s. 206; Daulei, 1900, s. 248-250). Diğer taraftan bu dönüşümde Tatarların dil konusundaki ısrarcı tutumlarının da önemli bir payı olduğu görülmektedir. Tatarların gayri Ruslarla Tatarca dışında bir dille konuşmadıkları, bu durumun gayri Ruslar arasında Tatarca'nın etkinliğini artırdığını ve zamanla dil üzerinden bir dönüşüm süreci başladığı belirtilmektedir (Koblov, 1910, s. 9).

Eğitim ve dil unsurları üzerinden gayri Ruslar üzerinde ilerleyen Tatar etkisi, günlük hayatın farklı noktalarına da nüfuz ederek, bir "Tatar yaşam şekli" meydana getirmekteydi. Örneğin Karakulino ve Novaya Yamurzina köylerine giden misyoner Eruslanov, 30-40 yıl öncesinde bu köylerde bir Çeremiş kimliği mevcutken, hâlihazırda dil ve kıyafetçe Tatar olup, Tatarlarla ilişki kuran ve kendisini Müslüman olarak tanımlayan yeni bir kimlik doğmuştu. Aynı durum Başkurtlar etkisindeki Novaya Yamurzina köyü için de geçerliydi. Yine 50-60 yıl öncesinde Çeremiş köyü olarak bilinen Sarmış köyünde şimdilerde sadece 3-4 hane Çeremiş kalmıştı. Dolayısıyla Çeremiş köyleri hızlı bir şekilde yok olarak cami ve mektebe sahip Müslüman Tatar köylerine dönüşüyor; isimler, ev hayatları, evliliklerde kadın ve erkek arasındaki hukuk ve denge konusunda da Tatarlar takip ediliyordu (Eruslanov, 1895a, s. 386-390).

2.2. Tatar Mollalar, Basın ve Matbuat

İdil-Ural'da gayri Rusların İslamlaşma sürecine etki eden bir diğer faktörü de Tatar mollalar oluştuyordu. Dinî anlamda “fanatik” olarak tanımlanan ve toplum üzerindeki otoriteleri ile bilinen bu kişiler, misyonerlerin doğrudan rakibi olmakla birlikte, onlardan daha fazla sorumluluk yüklenen “İslâm’ın propaganda aracı” olarak da kabul ediliyordu. Ufa gubernasında Çeremişler üzerine incelemelerde bulunan Ersulanov, Çeremişlerin İslamlaşma nedenleri arasında mollaları gösterirken; İslâm’ın yayılmasına hizmet etmeye kendilerini adanmış olmalarını, muhataplarını her yönüyle tanımalarını ve faaliyetlerinde aracı herhangi bir şeye ihtiyaç duymamalarını belirtmektedir. Ayrıca Tatar mollaların ısrarcı tutumları ve karşılaştıkları her fırsatı değerlendirme özellikleri vardı, yani İslâm’ı her şartta yayma misyonu edinmişlerdi. Örneğin 1802’de Nijni Novgorod’da bir Tatar mollasının Kreşlinler arasına günde üç kez geldiği, Hristiyanlığa ait her şeyi reddetmeleri için onları cesaretlendirdiği ve bunu yaparlarsa kalplerinin İslâm’la dolacağını söylediği aktarılmaktadır (Eruslanov, 1895a, s. 386-390; Werth, 2002, s. 46).

Misyonerler tarafından da Tatar mollaların başarılı görüldüğünü söylemek yanlış olmasa gerek. 1911 yılına ait Samara Piskoposluğu raporunda, Çuvaş ve Çeremişler arasında başarılı bir şekilde İslâm’ı yaydıklarından bahsediliyordu. Özellikle Aleksevki ve Bulantaimaka kasabalarındaki Kreşin Çuvaşlar ile Kazyabaş ve Verhnei Karmalki kasabalarındaki Kreşin Tatarları İslâm’a oldukça yakındılar. Tatar mollaların süreçteki avantajları, bölgede baskın bir kültüre sahip olan topluma ait olmalarıydı. Derginin tanınmış kalemlerinden İznoskov, Tatar mollalar ile Rus misyonerlerin gayri Ruslar karşısındaki konumlarını tespit ederken, Tatar mollaların başarısını, bölgenin demografik ve kültürel değerleriyle ilişkilendiriyordu. Bu noktada bir Tatar mollası, karşısındaki Kreşinin dilini ya da geleneklerini öğrenmek zorunda değildi. Zaten bu konuda ona etki eden kendisiydi. Fakat bir Rus misyoner için ise durum tam tersiydi. Hem dil öğrenmek hem de muhatabını kapsamlı bir şekilde tanımak zorundaydı (Otçet Samarskago Eparhialnago, 1913, s. 33; İznoskov, 1904b, s. 243).

Tatarların, gayri Ruslar üzerindeki dinî ve kültürel etkisini artırdığı düşünülen bir diğer önemli araç basın ve matbuattı. İslâm’ı konu edinen kitaplar ve 1905 Devrimi sonrasında canlanan süreli yayınlar, Pravoslavni Blagovestnik” tarafından gayri Rusları İslâmlaştırma çabaları ve dolayısıyla Rus Ortodoks misyon hareketine karşı tehlike teşkil eden araçlar şeklinde düşünülmekteydi. Örneğin Kazan Üniversitesi ve Kokovinoi matbaalarında Müslüman Tatarlar tarafından son on yıl içerisinde 70’ten fazla eserin bir milyon üzerinde baskısı yapılmıştı. Buna İstanbul, Kahire, Mekke gibi şehirlerden gelenler de eklenince Rusya’daki Tatar nüfusun üzerine düşen kitap sayısı hayli yüksekti. Tatarlar arasında okur-yazar oranının artması veya dinî kitapların çoğalması anlamına gelen bu durum, Hristiyan ya da Hristiyanlaştırılmaya çalışılan gayri Ruslar üzerindeki

Tatar etkisini artırıyordu (K., 1893, s.27-30). Dolayısıyla Tatarların elinde bulunan matbaaların bir silah olarak kullanıldığını, İslâm hakkında basılan eserlerin toplumsal bir güçlenmeye neden olduğunun belirtilmesine şaşılacak bir şey yoktu. Tretyanov'un bu görüşü İlminski ile de uyuşmaktaydı; zira o, Tatarların elindeki araçları sayarken cami, molla, okul ve matbaaya yer veriyordu ki Kazan, bu sonuncusu özelinde bir merkez teşkil ediyordu. 1800'de kurulan "Asya Matbaası" 1832'de Kazan Üniversitesi Matbaasıyla birleşmişti. Sonraki dönemlerde Kokovinoi, Perova, Çirkovoi, Vyaçeslava, Dombrovskago ve 1900 yılında Muhammedcan ve Şerifcan Kerimov kardeşler tarafından yeni matbaalar açılmıştı (Tretyanov, 1901, s. 324-329).

Tatar matbuatı meselesi 13-26 Haziran 1910'da düzenlenen Kazan misyonerlik kongresinde E. A. Malov başkanlığında, üyelerinin S. Bagin, Ya. Koblov, A. Platonov'un olduğu Müslüman karşıtı yayınlar üzerine kurulan bir komisyonda da gündem olan bir konuydu. 15 Haziran oturumunda Tatar basını üzerine yapılan genel konuşmada; Arap ve Türk etkisi altında kaldığı, dolayısıyla Panislamizm ve Pantürkizm fikrinin canlanmasına neden olduğu belirtiliyordu (Kamenskii, 1911a, s. 52,53; Kamenskii, 1911b, s. 115,116) Böyle bir tehlike dile getirilmesine rağmen kongrede bildiri sunan isim sadece Sergey A. Bagin'di ve hatta kendisi de bu kadar önemli bir konu üzerinde yeterince durulmayışına sitem ediyordu. T. İvanits'in Müslüman matbuatının ani gelişimine dair sunumunda ise Tatar basını sadece iki sayfalık bir yer tutmuştu. Ünlü misyoner, Tatar süreli yayınlarında görülen pek çok haberi İslamlaşmayla bir tutmakta sakınca görmüyordu; gayri Rus sorunların yer verilmesi, Ruslardan ve Kreşinlerden İslâm'a geçenlerin haber yapılması, inşa edilen camilerin konu edinilmesi gibi durumlar İslâm'ın başarılı bir şekilde yayılmasının göstergesiydi. Hatta son zamanlarda Kiril harflerinin kullanılması bile Tatarların İslâm'ı yayma amaçlarıyla ilgiliydi (Bagin, 1910b, s. 166). Bagin'in görüşleri, misyoner zihninin ortak fikrini yansıtıyordu. Nitekim 25 Haziran'da İlahiyat Akademisi salonunda gerçekleştirilen sonuç toplantısında; Tatar matbuatının her yönüyle tanınması ve kısıtlamalar getirilmesi, Kazan'da ve diğer şehirlerdeki sansür birimine dinî akademiden veya seminaryadan, Ortodoks Hristiyan inancını samimi şekilde yaşayan kişilerin yerleştirilmesi, Kutsal Sinod'un Tatar gazete, dergi ve kitaplarının hem Rusça hem de yerel dilde olacak şekilde basılmasına izin verilmesi için İçişleri bakanlığı nezdinde harekete geçmesi gerektiği kararları alındı (Kamenskii, 1911c, s. 346,347)

2.3. Birlikte Yaşamak ve Diğer Etkenler

İdil-Ural'da gayri Rusların dönüşümünün arkasında; Tatarlarla birlikte yaşamak, Tatar köyleri ile çevrili olmak ve onlarla ticari münasebetler kurmak gibi etkenler de yer alıyordu. Dergide yer alan haber ve makaleler incelendiği takdirde, bu tesirlere maruz kalan zayıf halkların çok hızlı bir şekilde "Müslüman Tatar" kimliğine büründüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin Yana Aul

adlı Kreşin köyü sakinlerinin büyük bir bölümünün 1870’li yıllarda İslâm’ı kabul etmelerinin nedenleri arasında Tatar köyleriyle çevrili olmaları ve yılın belirli zamanlarda Tatarlar yanında çalışmaları yer alıyordu. Benzer bir durum Apazovski, Alatskii, Aleksandrovskii, Arskii ve Sungurovskii bölgeleri için de geçerliydi ve Kreşinler, Tatarlarla yaşamalarından kaynaklı olarak İslâm’a geçmişlerdi. Yana Aul örneğinde görüldüğü gibi Kibyak Kozei köyü Kreşinleri de tarım işlerini bitirdikten sonra Kazan, Orenburg ve Ufa gubernalarında başka işlerle meşgul olmakta ve Müslüman Tatar kültürüne maruz kalmaktaydılar. Bu etki öylesine güçlü olmalıydı ki, misyoner İznoskov, bunların kiliseye sadece korkularından dolayı gittiklerini ve gizliden Müslüman olduklarını belirtmekte sakınca görmüyordu (İznoskov, 1897b, s. 280,281; İznoskov, 1904b, s. 249,250).

Rahip İvanov’un 1907 yılına dair notlarına bakılırsa Bügülme uyezidine bağlı Artemevka köyünde sakin bütün Çuvaşların Müslüman olduğu bildirilmektedir. Köy, Tatarlarla çevrili olmakla birlikte buradaki asıl tesir, Çuvaşların Tatarlarla girdikleri ticari münasebetten kaynaklanıyordu. Zira Çuvaşlar ticaretten ziyade tarımla uğraşmakta ve her yıl Tatar tüccarları ağırlamaktaydılar. Bu durum ilerleyen yıllarda köyde bir caminin ve Çuvaşlara ait bir İslâm mezarlığının ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştı. Yazarın belirttiğine göre köye gelen bir öğretmen artık evlerde Hristiyanlığa ait ikonların çok nadir görüldüğünü ve kiliselerin ziyaret edilmediğini yazıyordu. Diğer taraftan 17 Nisan 1905 din özgürlüğü yasasıyla da pek çok aile resmî olarak İslâmiyet’e geçmişti. Bir rakam vermek gerekirse bu köyde 36 aileden 268 kişi Müslüman olmuştu. Devamında mektep açılmış, 2 Tatar öğretmen ve 92 öğrenci (50 kız) ile eğitime başlanmıştı. İşte, Tatarlarla çevrili ve onlarla sıkı temas içerisinde bulunan bir Çuvaş köyünün son hali tam olarak böyleydi ve idarenin önlemleri buradaki Tatar etkisini yok durdurmayı hiçbir şekilde başaramamıştı. S. Rıbakov da Müslüman Tatarların, gayri Rus inançsızlar ile Çuvaş, Çeremiş ve Votyak gibi halklar üzerinde ticari bağlarını kullanarak etkili oldukları yazmaktaydı. Anlaşıldığı kadarıyla Tatarların ekonomik durum üzerinden kurduğu hegemonya, Ruslara da tesir ediyordu. Kasimov bölgesi hakkında yazan Rahip Vasili Dorovkin; zengin Tatarlar yanında çalışan Rus hizmetçilerin sayılarının göz ardı edilemeyeceğini, burada dahi bir İslamlaşma ve Tatarlaşma meydana geldiğini, hatta hizmetçilerin ibadet ve diğer dinî faaliyetlerinin kısıtlandığı, ikonların ve kilise Slavcasında dua etmenin yasaklandığını iddia ediyordu (İvanov, 1907c, s. 108-113; Hristiyanskaya Prisluga..., 1910, s. 513-516; Rıbakov, 1910, s. 7-10.). Mamadiş uyezdi de etkileşimin yoğun olduğu bölgeler arasındaydı. Hem Guri Cemiyeti hem de Eğitim Bakanlığı tarafından okullar açılrsa da Tatar etkisine karşı koymakta zorlanılmaktaydı. Özellikle Elşevo ve çevresindeki Staraya İkşurma ve Çura köylerinde çok sayıda Kreşin İslâmiyet’e geçmiş ve bu süreç kesintiye uğramadan devam ediyordu. Ticari münasebetlerin de etkili olduğu bu aşamada Kreşinler dışında Çeremiş ve Votyakların da zaman içerisinde İslâmiyet’i kabul

edip Tatarlaştıkları belirtilmektedir. Eğitim Bakanlığı müfettişlerinden Kransodubrovski'ye göre mevcut durumun başlıca nedeni Mamadiş uyezdindeki gayri Rusların etrafının Tatarlarla çevrili olmasıydı (İznoskov, 1904c, s. 197,198).

Ufa Başpiskoposluğu Ortodoks Misyoner Cemiyetinin 1911 tarihli bir raporunda, Müslüman Tatarlarla yan yana yaşayan Çuvaş, Çeremiş ve Votyakların tehlike altında bulundukları belirtilerek, zamanla “Müslüman Tatar”a dönüştükleri, Tatarca konuştukları, evliliklerinde Tatarları tercih ettikleri, giyimlerinin ve ev hayatlarının dahi Tatarlardan farklı olmadığı belirtilmiştir. Kazan, Ufa Viyatka gubernalarına bağlı uyezdlerde yaşayan Çeremişler ya da Mamadiş uyezsinde yaşayan Votyaklar, adları farklı olsa da Tatarlarla yaşamının bir sonucu olarak karşılaştıkları sonuç aydıydı: önce kültürel bir dönüşüm olarak Tatarlaşma, ardından kaçınılmaz İslamlaşma. Diğer taraftan Tatarlardan etkilenme sadece gayri Ruslara ait değildi. Tatarlarla birlikte yaşayan Rus köylüler de bu konuda nasibini almaktaydılar. Pek çoğu Tatarca bilmekte, zamanla Tatarlaşmakta ve dillerini unutmaktaydılar. Hatta çocuklarını Tatar okullarına gönderenler dahi vardı (Otçet Ufımskago Eparhialnago..., 1913, s. 17; Koblov, 1910, s. 24,25; İznoskov, 1904b, 246; Komissarov, 1913, s. 621,622).

Misyonerlik sürecinin devlet ve kilise ortaklığıyla yürütülmesi, ister istemez imparatorluk içerisinde yaşanan idari ve siyasi gelişmelere bağlı olarak bazı değişimleri de beraberinde getirmiştir. II. Katerina döneminde Müslümanlara karşı tanınan tolerans, 17 Nisan 1905 din özgürlüğü kanununun çıkarılması, 1905 Rus Devrimi ve 17 Ekim Manifestosu gibi idari ve siyasi gelişmelerin, Rus misyonerliğinin Tatarlarla olan mücadelesini doğrudan etkilediği anlaşılmaktadır. Bir başka taraftan bu gelişmeler, Tatar etkisini artıran ve Rus yönetiminin misyonerlik anlayışını sorgulatan nedenleri oluştuyordu.

Tatar matbuatı konusunda hatırı sayılır bir tecrübesi bulunan misyoner Sergei A. Bagin, II. Katerina döneminde, Müslümanlara tanınan özgürlüklerin, kilise ve devletin çıkarları açısından doğru bulmuyor, Tatarların, Kreşinler başta olmak üzere diğer gayri Ruslar üzerindeki propaganda faaliyetlerinin artmasına neden olduğunu düşünüyordu. Benzer şekilde İznoskov da 1788'de Ufa'da müftülüğün kurulmasını Tatar propagandasının artışıyla ilişkilendirmekteydi. Ona göre müftülük, İdil boyu Müslümanlarını birleştiren bir kurumdu ve kurulmasının ardından Kur'an, diğer dinî yayınlar ve okullarının sayısının çoğalması söz konusuydu (Bagin, 1909, s. 17-19; İznoskov, 1908c, s. 198). Ortodoks Misyoner Cemiyetinin 1906 yılına ait Orenburg özelindeki raporunda ise 17 Ekim Manifestosunun (1905) Tatar propagandasını güçlendirdiğine dikkat çekiliyordu. Manifesto sonrasında Tatar tüccarların cami ve okulların yapılmasına ve öğrencilerin eğitilmesine büyük destek verdikleri üzerinde duruluyordu ki, rapora göre sadece bu etki nedeniyle 1906 yılında İlinski köyündeki 14 Ortodoks aileden 9'u Müslüman olmuştu. Orenburg Piskoposluğu Ortodoks Misyoner

Cemiyetinin 1907 ve 1908 yıllarına dair raporlarında da 17 Nisan 1905 din özgürlüğü kanunuyla birlikte Tatar tüccarların faaliyetlerinde bir artışın başladığı; Orenburg, Nejinsk, Orsk ve Verhneural uyezdzlerindeki Kreşinlere yönelik Tatar eylemlerinin Remiyevler, Hüseyinovlar, Rahimovlar ve diğer zenginler tarafından desteklendiği ve İslâm'a geçenlere maddi yardımlar yapıldığı belirtiliyordu. Hatta dinî bayramlarda Tatar zenginler tarafından ayakkabı ve elbise gibi yardımlar yapılıyordu. Bu tür davranışlar ise gayri Rusların İslâmiyet'e yaklaşımlarını beraberinde getiriyordu (Otçet Pravoslavnago Missionerskago... 1907, s. 106-108; Otçet o Deyatelnosti Orenburgskago..., 1909, s. 133,134; Otçet Orenburgskago Eparhialnago..., 1909, s. 33). 17 Ekim Manifestosunu değerlendiren bir Çuvaş misyonier de daha öncekilerden farklı olmayan şekilde, bu siyasi değişimin İdil boyundaki gayri Rusların İslâm'a geçişlerinde artışa neden olduğu iddia ediliyordu. Zira artık resmî olarak bir engelin kalmaması, daha önceden gizli şekilde yapılan İslâmiyet'e geçişlerin artık açık olarak yapılmasına imkân vermişti. Bu durum ister istemez Tatarların İslâm propagandasında giderek güçlenmeleri anlamına geliyordu (Çuvaşskii Missioner, 1907, s. 179-181).

3. Ortodoks Misyonun Başarısızlığı

Kazan'ın işgali sonrasında, Rus misyonierliğinin başlıca faaliyet alanına dönüşen İdil-Ural bölgesinde misyonierlik adına pek çok yöntemin denendi. Amaç; İdil-Ural'daki gayri Rus unsurları "ideal tebaa" kapsamında samimi bir Ortodoks Hristiyan'a dönüştürmek ve Rus kültürü içerisine katarak homojen bir toplum inşa etmek ve Hristiyanlaştırılmış halkları, Tatar etkisinden korumaktır. Bu tablo göz önüne alındığında; Çarlık misyonierliğinin İdil-Ural'daki karnesi için başarılı sıfatını kullanmak mümkün müdür? Ya da Tatar muhalefeti aşılabilmiş midir? Bu soruların cevabının Pravoslavnni Blagovestnik'de yazan misyonier kadronun çalışmalarından tespit etmek mümkün görünmektedir. Cevaplar aynı zamanda idare ve kilisenin misyondaki eksilerini; misyonierlerin görevlerine uygun şekilde hazırlanıp-hazırlanmadıklarını; Tatar etkisinin bölgedeki seviyesini ve buna karşı alınabilecek önlemleri de içermektedir.

Pravoslavnni Blagovestnik'de yayımlanan mektup, makale, rapor ve gözlemci notlarından anlaşıldığı kadarıyla, Rus misyonierliğinin İdil-Ural'da odaklandığı unsurların başında Kreşin Tatarları yer alıyordu. Kreşin kavramı en basit tabiri ile vaftiz edilmiş Tatarlar demektir ve Müslüman Tatarlar tarafından "Kreşin" ya da bu durumu onaylamadıklarını belirtmek üzere "mekruh", "iğrenç", "beğenilmeyen" ve "mürtet" gibi tanımlarla ifade ediliyorlardı (Kefeli, 2014, s. 8). XIX. yüzyıla gelindiğinde bile bu grupların Tatarlarla ilişkileri devam ediyordu. Bunun nedeni köken birliği ve Müslüman Tatar propagandasıydı. Bu yüzden 1740 yılında Kazan, Samara, Vyatka ve Perm başta olmak üzere diğer gubernalarda kurulan "Novokreşin Bürosu" amacına ulaştığı söylenemezdi. Böylesi bir durum, İznoskov'un da belirttiği üzere Kreşinler üzerindeki Tatar

etkisinin önlenemediği anlamını taşıyordu; Kreşinlerin çevresinde yer alan Müslüman Tatarlar öylesine bir etki oluşturmuşlardı ki, Kreşinler resmî olarak Hristiyan olmakla birlikte bir Müslüman Tatar ya da mürtetten farklı değildi. Hatta kiliseye gitmedikleri gibi evlerinde ikonlar bulunmamakta, Müslümanların kutsal günü olan “Cuma’yı” onlarla birlikte kutlamakta ve çocuklarını Tatar okullarına göndermekteydiler. Ayrıca kendilerini de Tatar olarak adlandırmaktaydılar (Odigitrievskii, 1894a, s. 284-286; Odigitrievskii, 1894b, s. 119). Her yıl Müslüman Tatarlar etkisinde kalan Kreşin Tatarlarına yönelik tren gezileri düzenlemiş, onlarla yakından ilgilenmiş ve Hristiyanlık inancının güçlendirilmesine yönelik çalışmalarda bulunan Guriy Cemiyetinden misyoner V. T. Timoeva’ya kulak verilirse, Kreşinlerin pek çoğu İslamlaşmaktan ve Tatarlaşmaktan kurtulamamıştı. Bu sonuçta Guriy Cemiyetinin eksikliği söz konusuydu ki, Tatar etkisini göz ardı ederek sadece inancın güçlendirilmesiyle ilgilenmişti (İznoskov, 1894b, s. 401-403).

Misyoner Rıbakov, Rus misyonerliğinin Kreşinler üzerindeki başarısızlığını ve buna neden olan etkenleri bir arada sunan isimlerden biridir. Ona göre temel nedenlerinden biri Kreşinler tarafından Hristiyanlığın tam olarak bilinmemesiydi. Bu konuda misyonerliğin ve kurumların eksikliği bulunuyordu. İkincisi, Müslüman Tatarların propaganda faaliyetleri, üçüncüsü ise siyasi idarenin hatası olarak II. Katherine döneminde Pugaçev İsyanı kaynaklı misyonerlik faaliyetlerinin durma noktasına gelmiş olmasıydı. Bu sonuncusu İslâm’ın bölgede güç kazanmasına, yayılmasına ve başarılarına neden olmuştu. Yine Tatarlar enerjik, zeki ve eğitilmiş olmanın yanında “İslâmlaştırma” misyonuna kendisini adanmış bir toplumdur. Dolayısıyla Hristiyan misyoner ile Müslüman Tatar arasındaki rekabette dengeler Tatar lehineydi. 1803’de Vasilsk uyezinde Kreşinler İslâm’a geçerken, Rus misyonerler vergi topluyor, Kreşinlerin dinî hayatlarıyla ilgilenmek yerine Kilise Slavcası ile meşgul oluyordu. Tatar mollalar ise her gün Kreşin köylerini ziyaret ederek dinî hayatlarını ve adetlerini öğrenmekteydiler. Bu tablo göz önüne alındığında 1860’larda Kazan, Ufa, Samara, Vyatka, Simbir ve diğer guberniyalarda binlerce Kreşin’in İslâmiyet’e geçişi daha kolay anlaşılabilirdi (Rıbakov, 1899, s. 242-248).

Ufa Guberniyası Menzelinsk uyezinden Lev Pavlov, Kreşinlere dair tespitleriyle sadece Rıbakov’u doğrulamakla kalmıyor, Rus misyonerlik hareketinin eksik yönlerin Tatarların avantajlarıyla birlikte açıklamış oluyordu. Kreşinlerin, Rusça ve Kilise Slavcası üzerinden yürüyen misyonerlik programında başarısız olmaları, Hristiyanlık bilgisini İlmiski sistemi neticesinde Tatarca’ya çevrilen yayınlar üzerinden almalarını zorunlu hale getirmişti. Dolayısıyla Tatarca’nın etkisinin artması önlenemez bir durumdu (Pavlov, 1900, s. 348,349). Benzer şekilde Sviyajsk uyezdi Azbaba köyündeki Çuvaşlara bakılacak olursa; kiliseyi bütün ömürleri boyunca sadece üç kez (kreşin olurken, evlenirken, ölünce) ziyaret ettikleri, zamanla da “Müslüman

Tatar'a" dönüştükleri ifade ediliyor ve bu tablonun oluşmasında yetkililer suçlanıyordu. Zira rahiplerin ve misyonerlerin pek çoğu Kreşinlerden bihaber, dillerini bilmeyen kişilerdi ve dinî ihtiyaçlarına ilgisiz davranıyordu. Hatta Kreşin çocukları için okulların açılmadığından bahsedilebiliyordu. 1860'lı yıllarda Kreşinlerin İslâmiyet'e kitlesel dönüş nedenleri üzerinde duran Kazan Gubernatör yardımcısı Razov da Rus Kilisesinin bu ilgisizliğini önemli bir etken olarak değerlendiriyordu (İznoskov, 1901b, s. 225-228; İznoskov, 1904b, s. 249,250) Sadece bu da değildi: Kazan, Laişev ve Mamadış uyezdlерinden Kreşin Tatarları İslâm'a dönüş için dilekçelerinin arkasında yine idarenin kusurları söz konusuydu. Zira bu bölgelerdeki köylerde Kreşinler için kilise ve okul şartları uygun değildi, hatta bazı yerlerde okul bile yoktu. Bügölme uyezdi kilise okulları gözlemcisi rahip A. İvanov da Çuvaşlar özelinde aynı eksiklikten bahsediyordu. İvanov, Çuvaş, Tatar ve Rus köyleri tarafından çevrilmiş bir durumda yer alan Aleksevka köyündeki Çuvaşların neden Rus tesiri altında kalmadığını ya da Ruslardan etkilenmedikleri sorusuna cevap ararken, Çuvaşların yaklaşık 150 yıl önce bölgeye getirilmelerine rağmen 1895 yılına kadar temel eğitim alacakları okula dahi sahip olamamalarını dile getiriyordu. Pek çoğu İvanovski'deki okula gitmekteydiler ancak burada da dinî eğitim almıyorlardı. Bu durum Tatar etkisinde kalmalarına neden oluyordu ve şöyle yazacaktı: "Son iki yılda yabancılar arasındaki Müslüman propagandası, Hristiyan misyonunun hiçbir zaman olamadığı kadar başarılı oldu. Kreşin ve Kreşin olmayanların kitlesel olarak İslâm'a dönüşleri artık nadir olmayan bir durum. Eğer bu durumla savaşa yönelik zamanında önlemler alınmazsa, yakın bir zamanda pek çok yabancı İslâm'ı kabul etmiş olabilir." Artık o, Hristiyan aydınlanma adına yapılan bütün devlet ve kilise projelerinin, tersine işlediğini kabul ediyordu. Zira Tatar propagandası rahat bir şekilde devam edebiliyordu (İznoskov, 1908d, s. 19-22; İvanov, 1908b, s. 63-65; İznoskov, 1894b, s. 404,405; İvanov, 1914b, s. 160-162).

Çuvaşların dönüşümünde Rus misyonerliğinin eksikliği olduğunu öne sürenler içerisinde Rahip Gavriil Tihonov da vardı. Onun notlarına bakılırsa, Çuvaşlar ne Rusça ne de Kilise Slavcasını öğrenmişlerdi, hatta kiliseye karşı da düşmanca bir tavır içerisindeydiler. Fakat Tatar mollalar, ibadetlerde Arapça kullanılmasına rağmen Tatarca olarak Kreşinlere aktarmalar yapmaktaydılar. Dolayısıyla diğer etkenlerle birleşen misyoner başarısızlığı sonucunda İslamlaşma önlenemez oluyordu. Örneğin Sterlitamek uyezdi Zirgan köyünde İslâmiyet'in girmediği Çuvaş evi kalmamış, sadece 1906-1908 yıllarında 450 Çuvaş, İslâm'a geçmişti. Bu durum karşısında tedirgin olan Ufa Piskoposluğu yöneticileri, 1-25 Ağustos 1911 tarihinde Bırsk'te gerçekleştirdikleri kısa zamanlı kurslarda Müslüman ve pagan karşıtı önlemleri konu edinmek zorunda kalmışlardı. Bu çerçevede okuryazar dışında olanlar için de çalışmaların yapılması, kilise vaazlarının ve okullardaki eğitimin yerel dilde olması, özel

olarak Müslüman karşıtı yayınların çıkarılması üzerinde durulmuştu. (Tihonov, 1913, s. 185-189).

27 Nisan 1905 yılında Kazan İlahiyat Akademisi bünyesinde özel bir Müslüman karşıtı büro tesis edilmiş ve bu büronun 18-25 Eylül 1905 tarihli toplantısında gayri Rusların dinî durumları, İslâm'a geçişler ve Hristiyan aydınlanması için alınabilecek önlemler gibi başlıklar tartışılmıştır. Toplantıda Kazan bölgesindeki nüfus çoğunluğunun Tatarlar lehine olması, buradaki kabilelerin Tatarlar ile yakınlığı, Tatar mollaların faaliyetleri, Ufa'daki dinî idarenin varlığı ve bazı siyasi gelişmelerin İslâm'ın yayılmasına neden olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca misyonerlerin pek çok yönden zayıf ve organizasyonsuz oluşu da nedenler arasındaydı. Tatar propagandasına karşı alınabilecek önlemler ise şöyle sıralanıyordu; Kazan'da, bölgedeki bütün misyonerlik faaliyetlerinin tek bir elden yönetilmesi ve kontrol edilmesi amacıyla bir merkez ve merkeze bağlı bölgelerin bağımsız şekilde çalışabilecekleri şubeler tesis edilmelidir. Misyoner şubelerinin Müslümanların yaşadıkları bölgelere tren seyahatleri düzenlemeli ve onlarla görüşecek özel sohbet ekipleri oluşturulmalıdır. Kazan İlahiyat Akademisi özel kurslarla ve yetiştirdiği misyonerle misyonerlik işlerine daha iyi hazırlanmalıdır. Tatarca başta olmak üzere inarodislerin dillerinde kitap ve broşürler basılmalıdır. Ayrıca Müslüman karşıtı bir dergi çıkarılarak, Türkiye ve Mısır üzerinden gelen Panislamizm etkisi ve Rus karşıtlığının önüne geçilmelidir (Predpolejeniya Kazanskago Eparhialnago..., 1906, 203-210). 1910'da Kazan'da düzenlenecek olan Misyonerlik toplantısına yönelik olarak yazılan bir makalede de İslâmi propagandanın önüne geçmek amacıyla Müslüman karşıtı bir gazetenin ya da derginin Rus ya da Tatar dilinde yayımlanması gerektiği üzerinde durulmuş hatta bir içerik dahi paylaşılmıştır. Buna göre çıkarılması düşünülen yayında: dinî ve dünyevi idarenin resmî emirleri, kilise ve piskoposluk hayatına dair içerikler yer almalı, Müslüman karşıtlığı analiz edilmeli, Tatar matbuatında çıkan Ortodoksluğu ve o paganlığa yönelik yazılar incelenmeli, Tatarlar, Çuvaşlar, Votyak, Çeremiş ve diğerleri arasındaki misyoner hayatına değinilmeli, okuyucudan gelen sorular cevaplanmalıdır (Kamenskii, 1909, s. 210,211).

Son olarak bütün bu önlemlere rağmen Rus kilisesinin ve siyasi-idari birimlerin İdil-Ural'da gayri Rusları "Müslüman Tatar" etkisinden uzakta tutmayı ve hatta onu da dönüştürerek "Ortodoks-Hristiyan" toplum yaratma programlarının başarılı olduğunu söylemek oldukça zordur. Ruskaya Mısl dergisinde "Rusya'da Müslüman Meselesi" adlı bir makale kaleme alan G. Alisov'un ifadeleri, bir bakıma "misyonerlik" çizgisindeki "Hristiyan Rus-Müslüman Tatar" rekabetinin sonucunu özetlemektedir: Alisov şöyle yazıyordu: "Rus Hükümeti'nin, idaresi altında bulunan Müslümanlara yönelik bakışı, onların birleşmelerine ve aralarında ittifak ve itihat hissinin artmasına neden olmaktadır. Son yıllarda Müslümanlar, özellikle de Volga boyunda yaşayanlar Rusya'daki halkların en mutlusu, en itaatlisi ve son derece sadakatli olanı sanılmaktaydı.

Fakat bu sıfatlar, bürokratiyanın onlar hakkında birtakım sistematik önlemler almalarına etmelerine mâni olmadı... Doğrusu, resmî olarak Hristiyan, fakat aslında Müslüman olan, Tatarca konuşan ve kendisini Tatar olarak adlandıran, idareye resmî olarak İslâm'a geçmek için başvurduklarında reddedilen Volga boyunun Fin kabileleri arasında dinlerini yaymalarına engel olunmadı. Sadece bu da değil belki bunları ciddi şekilde Hristiyanlığa sokmak için hükümet ve politsiya yardımına dayanarak misyonerler aracılığıyla pek sağlam içtihat edildi. Hristiyanlığı kabul etmeyenler hakkında katı tedbirler icra edildi. Kabul edenleri vergi borcundan, askerliğe alınmaktan muaf tutma tuttular. Hükümet kuvvetine dayanan misyonerlerin bu şekildeki hareketleri, Tatarları pek fazla öfkeliendirdi ve İslâm'ın nüfuz ve itibarını artırdı. Misyonerlerin çalışmaları ile Hristiyanlığı kabul etmiş Tatarlar bulunsa da gizli bir şekilde İslâm'ı yaşamaktalar ve ilk fırsatta resmî surette Müslüman olmaya hazırlanmaktaydılar. Ayrıca kitleler halinde İslâm'a geçmek için dilekçeler vermeye başladılar (Alisov, 1909, s. 39,40).

Sonuç

Rus Ortodoks Misyoner Cemiyeti'nin yayın organı Pravoslavniı Blagovestnik üzerinden yapılan bu çalışmanın ulaştığı sonuçlardan ilki; Rus misyonerlik programının İdil-Ural bölgesinde istenilen sonuçları doğurmadığı gerçektir. Bunun arkasında ise iki ana etkenin varlığı söz konusudur. İlki, misyonerlik faaliyetlerinin hem idari ve programlama hem de bunların pratiğe aktarılması konusunda Rus kilisesinin ve misyonla ilgili merkez ve yerel birimlerin yeterli bilgiden yoksun olmalarıdır. Dolayısıyla; misyoner okullarının maddi ve fiziki şartları, misyonerlerin görev bölgelerindeki halkı her yönüyle tanıma durumları hem kilise hem de siyasi idare tarafından gelen desteğin sınırları ve sık sık belirtildiği üzere misyonerin samimiyet seviyeleri süreci etkilen unsurlar olmuştur. İkinci ana etken ise tamamen misyona tabi tutulan halkın sosyal, kültürel ve ekonomik durumuyla doğrudan ilgilidir. Bu noktada "Müslüman Tatar" varlığının "Ortodoks misyon" karşına bölgedeki diğer gayri Ruslar üzerinde "hak iddia eden" bir kuvvet şeklinde çıktığı görülmektedir. Bu durum, Rus misyonerliğinin iki farklı yönde hareket etmesini zorunlu hale getirdiği anlaşılmaktadır: yani bir taraftan İdil-Ural'ın gayri Rusları Hristiyanlaştırılmaya çalışılırken, diğer taraftan bunlara yönelik Tatar etkisinin yok edilmesine, hiç olmazsa en aza indirilmesine gayret göstermek zorunda kalmıştır.

Çalışmanın ulaştığı dikkat çeken sonuçlardan birisi de bölgedeki gayri Rus halkların "Müslüman Tatar" dönüşümünde en önemli etken olarak Tatarların yaygın eğitim ağının gösterilmiş olmasıdır. Pek çok misyoner çalışmalarında bu durumdan bahsetmiş ve Tatar eğitim sisteminin, inancı temel alan fanatik bir toplum yetiştirdiğini öne sürmüşlerdir. Dolayısıyla misyoner kaleminde Tatar eğitim ağı, çevresindeki gayri Rusları İslâmlaştıran, Rus devlet ve toplumuna,

Hristiyanlığa karşı düşman yetiştiren bir İslâm toplumu meydana getiriyordu. Elbette bu misyoner zihninin realist olmayan düşüncesinden başka bir şey değildi. Çünkü Tatar direnişini, Rus idaresiyle geçirdiği tarihi süreçle ve kendisine yönelik yapılan idari, siyasi, kültürel ve ekonomik yaptırımlarla ilişkilendirerek değerlendirmek daha doğru sonuca ulaştırabilir.

Bir başka durum ise misyoner kaleminin Tatar toplumunu suçlayıcı ya da baskı altında tutmak isteyen bir anlayışla hareket ettiğinin açıkça görülmesidir. Nitekim gayri Rusları İslâmlaştırdığı iddia edilen Tatarlara karşı sistemli bir karşı duruş koymak yerine, karmaşık ve Rus misyonerliğinin tecrübesine yakışmayan hatalar söz konusudur. Şöyle ki, Tatar toplumunda meydana gelen her gelişme, hatta idari ve siyasi değişimlerin neden olduğu pek çok değişim, Tatarların İslâm'ı yayma amacıyla olduklarıyla ilişkilendirilmiştir. İlminski metodu içerisinde yer almasına rağmen basın ve matbuat alanında Kiril harfi kullanımı dahi bu amaca yönelik davranışlar olarak değerlendirilmiştir. Biraz daha ileri gidilerek dinî eserlerin basılması ve matbuat alanında Osmanlı etkisi gündeme getirilerek Panislamizm'in İdil-Ural Tatarları tarafından yürütüldüğü iddiaları dahi gündemde tutulmuştur.

Misyoner kaleminin dikkat çeken bir diğer iddiası ise Çarlık Rusya'da meydana gelen siyasi ve idari değişimlerin Müslüman Tatarlar adına fırsatlar sunduğudur. Bu aşamada misyonerlerin pek çoğu II. Katerina döneminde kurulan Orenburg Dinî Nezareti'ni, 17 Nisan 1905 Dinde özgürlük kanununu ve 17 Ekim 1905 Manifestosu ile gelen başta matbuat serbestliği olmak üzere bazı ılımlı değişimleri, Rus kilisesinin zararına yol açacak şekilde Tatarlar tarafından kullanılan gelişmeler olarak değerlendirmişlerdir.

Son olarak şu ifade edilmelidir ki; Pravoslavni Blagovestnik dergisinin, Rus misyonerliğinin İdil-Ural'da "Müslüman Tatar" duvarını aşmadığını, idare ve kilise tarafından gayri Rusların Hristiyanlaştırılması konusunda atılan adımların Tatarlar tarafından boşa çıkartıldığını ve misyonun tam aksi yönünde Tatar etkisinin gayri Ruslar üzerinde daha tesirli olduğunu ortaya koyan önemli bir yayın organı olduğu görülmüştür. Bu yönüyle misyoner matbuatın sadece İdil-Ural özelinde değil Rusya Türklerinin genelini kapsayan sınırlar içerisinde ve devlet-kilise iş birliği zemininde "yönetici-tebaa" ilişkisine yön verdiği görülmektedir. Dolayısıyla bu makalenin, daha sonrasında yapılacak yeni çalışmalara kapı aralaması beklenmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Kör hakemlik.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Tek Yazar %100.

Etik Komite Onayı: Yazar tarafından çalışmanın etik kurul iznine tabi olmadığı bildirilmiştir.

Finansal Destek: Yazar çalışma ile ilgili bir finansal destek alınmadığını bildirmiştir.

Çıkar Çatışması: Yazar çalışma ile ilgili potansiyel çıkar çatışması bulunmadığını bildirmiştir.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarına aittir.

KAYNAKÇA

- Akçurur, Y. (1907). *3'ncü İyun vaka-i müessefesi*. Kerimof, Hüseyinof ve Şürekası Matbaası.
- Alisov, G. (1909). Musulmanskiy vapros v Rossii. *Russkaya Misl*, *İyul*, 28-61.
- Alp, A. (2016). İdil-Ural bölgesinde Ruslaştırma siyasetine misyonerlerin katkılarına bir örnek olarak Mihail Aleksandroviç Maşanov'un çalışmaları. B. Bayram (Ed.), *Milliyetlerin kesişme noktası: İdil-Ural Çalıştayı-II bildiri kitabı* içinde (ss. 215-228). Kırklareli Üniversitesi Yayınları.
- Anonim. (1906). Predpolejeniya Kazanskago Eparhialnago Naçalstva po voprosam o protivomusulmanskoj i protivoyazıçeskoj missii. *Pravoslavni Blagovestnik*, *13*, 203-212.
- Anonim. (1908). Kak sdelat Çuvaş hristianami. *Pravoslavni Blagovestnik*, *10*, 74-80.
- Anonim. (1910). Hristiyanskaya prisluga u Tatar-Magometan. *Pravoslavni Blagovestnik*, *24*, 513-524.
- Anonim. (1911). Polojenie Pravoslaviya v eperhiyah s Magometanskim naseleniem. *Pravoslavni Blagovestnik*, *18*, 219-225.
- Anonim. (1915). *Turudnosti i nujdı Kazanskoi inorodçeskoj missii*. Tsentralnaya Tipografiya.
- Bagin, S. (1909). *Propaganda İslâma putem peçati*. Tsentralnaya Tipografiya.
- Bagin, S. (1910a). *Ob otpadaneii v Magometanctvo kreşenih inorodtsev Kazanskoi eparhii i o priçinah etogo peçalnago yavleniya*. Tsentralnaya Tipografiya.
- Bagin, S. (1910b). Tatarsko-musulmanskaya peçat. *Pravoslavni Blagovestnik*, *15*, 159-172.
- Blagovşhenskii, A. (1875). *İstoriya staroi Kazanskoi dyhovnoi akademii (1797-1818)*. Universitetskoi Tipografii.
- Bobrovnikov, P. (1900). Kak cleduet perevodit učeбно-missionerskiya knigi na Tatarskii yazık. *Pravoslavni Blagovestnik*, *17*, 3-9.
- Bobrovnikov, V. (2006). Islam in the Russian Empire. D. Lieven (Ed.), *The Cambridge history of Russia, Volume II: Imperial Russia, 1689-1917* içinde (ss. 202-223). Cambridge University Press.

- Çiçerina, S. (1906). Kazanskaya Kreşheno-Tatarskaya Şkola. *Pravoslavni Blagovestnik*, 19, 99-108.
- Çuvaşskii Missioner. (1907). Polojenie Privoljskih Çuvaş v nastoyaşhee vremya. *Pravoslavni Blagovestnik*, 20, 179-184.
- Daulei, R. (1900). Kreşhenie Tatarı i Tatarı-Muhammedane. *Pravoslavni Blagovestnik*, 6, 246-253.
- Doronkin, V. (1899). Kasimovskaya protivomuhammedanskaya missiya. *Pravoslavni Blagovestnik*, 18, 60-69.
- Eruslanov, P. (1895a). Magometanskaya propaganda sredi Çeremiş Ufimskoï gubernii. *Pravoslavni Blagovestnik*, 16, 382-391.
- Eruslanov, P. (1895b). Magometanskaya propaganda sredi Çeremiş Ufimskoï gubernii. *Pravoslavni Blagovestnik*, 8, 422-426.
- Eruslanov, P. (1895c). Magometanskaya propaganda sredi Çeremiş Ufimskoï gubernii. *Pravoslavni Blagovestnik*, 12, 181-184.
- Filimonov, D. (1908). Uspehi İslâma sredi Çuvaş yazıçnikov der. Staro-Aonkinoi Bugulminskogo uezda. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 15, 301-306.
- Fisher, A. W. (1968). Enlightened despotism and Islam under Catherine II. *Slavic Review*, 27(4), 542-553.
- Gökgöz, S. S. (2002). Misyoner kaleminden Kazan-Tatar matbuatı: *Inorodçeskoe obozrenie* (1912-1915). *Avrasya Etütleri*, 21, 15-47.
- Gökgöz, S. S. (2007). *Yeyfimiş Aleksandroviç Malov: İdil-Ural'da İslâm karşıtı Rus misyon siyaseti*. Köksav Yayınları.
- Grigoriev, D. (1905). Neskolko slov o priçinah uspeşnogo rasprostraneniya Magometanstva sredi inorodtsev-yazıçnikov. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 2, 85-89.
- Harlampoviç, K. (1905a). Kazanskiya novokreshenskiya školy v XVIII veka. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 5, 203-207.
- Harlampoviç, K. (1905b). Kazanskiya novokreshenskiya školy v XVIII veka. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 6, 243-248.
- İ. (1906). Gazety na yazykakh Privolzhskikh inorodtsev. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 3, 125-126.
- İ. H. (1905). Vpeçatlenii poezdki po inorodçeskim mestnostyam Orenburgskogo kraya v 1900 godu. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 5, 208-212.
- İ. İ. (1894). K voprosu o podgotovke inorodçeskikh učitelei i missionerov. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 14, 283-288.
- İshakov, R. R. (2008). İz istorii Vserossiiskikh missionerskikh kursov v g. Kazani. İ. K. Zagidullin ve E. A. Vişlenko (Eds.), *Obrazovanie i prosveşhenie v gubernskoi Kazani* içinde (Vıpusk 1, ss. 74-80). Institut Istorii AN RT.
- İshakov, R. R. (2009). Prosvetitel'sko-missionerskaya kontseptsiya N. İ. İlminskogo v obrazovatelnoi sisteme poreformennoi Kazani. İ. K. Zagidullin ve E. A. Vişlenko (Eds.), *Obrazovanie i prosveşhenie v gubernskoi Kazani* içinde (Vıpusk. 2, ss. 126-138). Institut Istorii AN RT.

- İshakov, R. R. (2011). Osveşenie politiki khristianizatsii Tatar Volgo-Kamya v otechestvennoi dorevolutsionnoi istoriografii. İ. K. Zagidullin ve L. F. Baybulatov (Eds.), *Iz istorii i kultury narodov Srednego Povolzh'ya* içinde (ss. 92-110). Institut Istorii im. Mardjami.
- İvanov, A. (1907a). Khristianskaya missiya sredi inorodtsev Povolzh'ya v tsarstvovanie Imperatora Aleksandra I-go. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 19, 104-108.
- İvanov, A. (1907b). Khristianskaya missiya sredi inorodtsev Povolzh'ya v tsarstvovanie Imperatora Aleksandra I-go. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 20, 162-167.
- İvanov, A. (1907c). Tsarstvo İslâma sredi Çuvaş. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 19, 108-118.
- İvanov, A. (1908a). Otsupnicheskoe dvizhenie kreşchennykh i nekreşchennykh Çuvaş Samarskoi gubernii v Magometanstvo. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 14, 249-256.
- İvanov, A. (1908b). K voprosu ob inorodçeskikh vtoroklassnykh tserkovno-uçitelskikh školakh. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 2, 63-67.
- İvanov, A. (1910). O Magometanskikh školakh Bugulminskogo uezda. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 24, 504-513.
- İvanov, A. (1914a). Pyatidesyatiletie sistemy N. İ. İlminskogo. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 1, 111-114.
- İvanov, A. (1914b). Otsupnicheskoe dvizhenie kreşchennykh i nekreşchennykh Çuvaş Samarskoi gubernii v Magometanstvo. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 1, 143-162.
- İz istorii natsionalnogo obrazovaniya nerusskikh narodov Povolzh'ya i Priural'ya (1870-1910). (2016). In L. T. Mukhammetşin, L. T. Nigmatzyanov ve S. A. Yarmukhammetov (Eds.). Akademiyâ Nauk RT.
- İz istorii natsionalnogo obrazovaniya nerusskikh narodov Povolzh'ya i Priural'ya (1870-1910-e gg). (2016). In R. V. Şaidullin (Ed.). Institut Tatarskoi Entsiklopedii i Regionovedeniya AN RT.
- İznoskov, İ. (1893). Materialy dlya istorii khristianskogo prosveşcheniya inorodtsev Kazanskogo kraja. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 13, 26-37.
- İznoskov, İ. (1894a). Materialy dlya istorii khristianskogo prosveşcheniya inorodtsev Kazanskogo kraja. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 13, 221-232.
- İznoskov, İ. (1894b). Materialy dlya istorii khristianskogo prosveşcheniya inorodtsev Kazanskogo kraja. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 24, 397-406.
- İznoskov, İ. (1897a). Inorodçeskie prihodi Kazanskogo uezda. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 21, 223-231.
- İznoskov, İ. (1897b). Inorodçeskie prihodi Kazanskogo uezda. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 22, 277-281.
- İznoskov, İ. (1901a). Inorodçeskie školy Bratstva Svyatitelya Guriya. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 4, 171-176.
- İznoskov, İ. (1901b). Inorodçeskie školy Bratstva Svyatitelya Guriya. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 5, 224-230.
- İznoskov, İ. (1904a). Obuçenie i vospitanie inorodtsev v Kazanskom krae. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 7, 298-307.

- İznoskov, İ. (1904b). Obučenie i vospitanie inorodtsev v Kazanskom krae. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 6, 242-251.
- İznoskov, İ. (1904c). Obučenie i vospitanie inorodtsev v Kazanskom krae. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 5, 191-200.
- İznoskov, İ. (1908a). Ob obrazovanii inorodtsev i o missii v Kazanskoi eparkhii. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 4, 147-154.
- İznoskov, İ. (1908b). Ob obrazovanii inorodtsev i o missii v Kazanskoi eparkhii. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 8, 347-355.
- İznoskov, İ. (1908c). Ob obrazovanii inorodtsev i o missii v Kazanskoi eparkhii. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 5, 195-202.
- İznoskov, İ. (1908d). Ob obrazovanii inorodtsev i o missii v Kazanskoi eparkhii. *Pravoslavnyi Blagovestnik*, 9, 17-25.
- K. (1893). Gramotnost u Tatar-Musulman. *Pravoslavni Blagovestnik*, 19, 26-30.
- Kamenskii, V. (1909). Mıslı o protivomusulmanskoı missii. *Pravoslavni Blagovestnik*, 5, 207-215.
- Kamenskii, V. (1911a). Missionerskii syezd v Kazani. *Pravoslavni Blagovestnik*, 2, 51-57.
- Kamenskii, V. (1911b). Missionerskii syezd v Kazani. *Pravoslavni Blagovestnik*, 3, 113-121.
- Kamenskii, V. (1911c). Missionerskii syezd v Kazani. *Pravoslavni Blagovestnik*, 8, 343-348.
- Kazanskii Missioner. (1908). O priemah magometanskoi religioznoi propagandi. *Pravoslavni Blagovestnik*, 7, 313-319.
- Kefeli, A. N. (2014). *Becoming Muslim in Imperial Russia: Conversion, apostasy, and literacy*. Cornell University Press.
- Koblov, Ya. D. (1908). *Meçti Tatar Magometan o natsionalnoi obşebrazovatelnoi şcole*. Tipo-Lit. İmn. Un-ta.
- Koblov, Ya. D. (1910). *O tatarizatsii inorodtsev Privoljskago kraya*. Tsentralnaya Tipografiya.
- Komissarov, G. (1913). Religioznoe sostoyanie Çuvaş v XIX veke. *Pravoslavni Blagovestnik*, 21, 616-622.
- Kurat, A. N. (2015). Rus hâkimiyeti altında İdil-Ural ülkesi (Eski Kazan Hanlığı ve Başkurt İli) (XIX. yüzyıla kadar). In N. Yazılıtaş ve A. Vurgun (Eds.), *Makaleler III* (pp. 423-466). Türk Tarih Kurumu.
- Lototskii, A. (1897). Missionerskaya deyatelnost russkago belago duhovensy-tva v prošlom veke. *Pravoslavni Blagovestnik*, 15, 294-302.
- Madariaga, I. de. (1981). *Russia in the age of Catherine the Great*. Yale University Press.
- Mateeva, G. V. (2013). Pervie missioneri v Kazanskom krae i istoki pravoslavnoi knijnıi kulturi. *Vestnik Kazanskogo Gosudarestvennogo Universiteta Kulturi i İskusstv*, 2, 178-185.
- Materialı po istorii obrazovaniya i prosveşheniya naradov Volgo-Uralya v rukopisnih fondah N. İ. İlminskogo. (2015). (R. R. İshakov ve H. Z. Bagautdinov, Eds.). Institut İstorii im. Ş. Mardjani AN RT.

- Nikolayev, N. (1895). Svedeniya o Zirganskih Çuvaşah Sterlitamaskago uyezda Ufimskoi gubernii. *Pravoslavnni Blagovestnik*, 13, 244-249.
- Odigitrievskii, N. (1894a). Kreshenie Tatarı Kazanskoi gubernii. *Pravoslavnni Blagovestnik*, 7, 284-292.
- Odigitrievskii, N. (1894b). Kreshenie Tatarı Kazanskoi gubernii. *Pravoslavnni Blagovestnik*, 11, 115-124.
- Otçet o deyatelnosti Bratstva sv. Guriya. (1910). *Pravoslavnni Blagovestnik*, 1, 2-16.
- Otçet o deyatelnosti Orenburgskago eparhialnago komiteta Pravoslavnogo Missionerskago Obşestva za 1908 god. (1909). *Pravoslavnni Blagovestnik*, 23, 125-138.
- Otçet Orenburgskago eparhialnago komiteta Pravoslavnogo Missionerskago Obşestva za 1907 god. (1909). *Pravoslavnni Blagovestnik*, 3, 27-38.
- Otçet Pravoslavnogo Missionerskago Obşestva za 1906 god. (1907). *Pravoslavnni Blagovestnik*, 22, 94-108.
- Otçet Samarskago eparhialnago komiteta Pravoslavnogo Missionerskago Obşestva za 1910 god. (1911). *Pravoslavnni Blagovestnik*, 12, 167-179.
- Otçet Samarskago eparhialnago komiteta Pravoslavnogo Missionerskago Obşestva za 1911 gode. (1913). *Pravoslavnni Blagovestnik*, 3-4, 31-42.
- Otçet Ufimskago eparhialnago komiteta Pravoslavnogo Missionerskago Obşestva, za 1911 gode. (1913). *Pravoslavnni Blagovestnik*, 2, 15-29.
- Pavlov, L. (1900). Bit kreşenih Tatar. *Pravoslavnni Blagovestnik*, 16, 348-352.
- Prokopev, K. (1906). Vliyanie Tatar-Musulman na Çuvaş. *Pravoslavnni Blagovestnik*, 7, 319-323.
- Rıbakov, S. (1899). Otpadenie kreşenih inorodtsev v İslâm i ih prosveşhenie. *Pravoslavnni Blagovestnik*, 14, 241-249.
- Rıbakov, S. (1900). *İslâm i prosveşhenie inarodtsev v Ufimskoi gubernii*. Svnodalnaya Tipografiya.
- Tihonov, G. (1913). Çuvaşı Ufimskago kraya. *Pravoslavnni Blagovestnik*, 6, 183-192.
- Topsakal, İ. (2011). Rus İmparatorluğu'nda yeni Ortodoks yapılanma: İlminskiy ve sistemi 1860-1917. *Tarih Dergisi*, 51, 47-71.
- Topsakal, İ. (2016). Kazan Diyanet Akademisi'ne kongre notlarıyla bakış: Doulov'un raporu. B. Bayram (Ed.), *Milliyetlerin kesişme noktası: İdil-Ural Çalıştayı-II bildiri kitabı* içinde (ss. 229-245). Kırklareli Üniversitesi Yayınları.
- Tretyanov, M. (1901). Neskolko faktov i mislei po povodu otkritiya v Kazani musulmanskoı tipografiı. *Pravoslavnni Blagovestnik*, 7, 323-330.
- Tuna, M. Ö. (2002). Gaspıralı v. İl'minskii: Two identity projects for the Muslims of the Russian Empire. *Nationalities Papers*, 30(2), 265-289. <https://doi.org/10.1080/00905990220140703>
- Vissarion. (1900). Vopros o vozmojnomo sliyanii musulman-inorodtsev s korennim naseleniem Russkoı İmperii. *Pravoslavnni Blagovestnik*, 9, 10-15.
- Werth, P. W. (2002). *At the margins of Orthodoxy: Mission, governance, and confessional politics in Russia's Volga-Kama region, 1827-1905*. Cornell University Press.

- Werth, P. W. (2014). *The Tsar's foreign faiths: Toleration and the fate of religious freedom in Imperial Russia*. Oxford University Press.
- Zelenetskii, V. (1901). Očerki missionerskoi deyatel'nosti hektorih Kazanskikh arhipasturei. *Pravoslavnii Blagovestnik*, 13, 192-201.
- Zemtsova, O. (2014). *Russification and educational policies in the Middle Volga region (1860-1914)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. European University.

EXTENDED SUMMARY

This article examines the publication of the Russian Orthodox Missionary Society and explores the competition between Russian missionary efforts in the Volga-Ural region and the Tatar elements representing the Turkish and Islamic communities, as reflected in the journal *Pravoslavnii Blagovestnik*. Within this context, the Tatar community emerged as a rival to the Russian mission in the region. It actively prevented non-Russians from being assimilated into "Orthodox Russians" and, moreover, leveraged its population and cultural dominance to transform other non-Russian and non-Islamic communities into "Muslim Tatars." The actions and measures taken by the Russian mission to counter this development are also discussed.

As it is known, Volga-Ural is an important region that came under Russian rule after the gradual occupations that started with the collapse of the Kazan Khanate in 1552. Immediately after the occupation of Kazan, a strict policy of "Russification" and "Christianization" was implemented toward the Itil-Ural community, which was perceived not only as "non-Russian" by the administration but also as "non-Orthodox" by the Orthodox Church. This policy was carried out through the coordinated efforts of the Russian state and the Orthodox Church. For the Russian state, the notion of the "ideal subject" was closely tied to being an "Orthodox Russian," and the transformation of societies that did not fit this ideal was regarded as both a religious and secular obligation.

The Russian Orthodox Church, based on the idea given above, started its activities in other centers of Volga-Ural, especially in Kazan, with the financial and political support of the administration. Kazan, in particular, became a center where both theoretical knowledge and practice were advanced together in the missionary activities of the empire towards the eastern peoples. However, the Tatar community, the dominant element of the region that was attempted to be transformed as an "ideal subject", confronted the Russian mission as a rival in both identity and religion, and constituted the most important reason why the "Russification and Christianization" process was considered unsuccessful. The failure led to the political administration and the Orthodox Church taking new measures. In this context, rather than continuing the coercive practices of previous years, a new approach emerged—one that aimed to ground missionary work in a more scientific framework and to initiate activities based on a comprehensive understanding of the local population. Thus, the Ilminsky system, which brought a new breath to the Russian Orthodox missionary understanding, emerged. As a missionary, Ilminskiy foresaw that by providing education in the native language to non-Russians, the Orthodox faith could be established among them and at the same time, Russian culture could be adopted through Russian. In this context, he used the educational institutions opened by both the Russian Orthodox Church and his own

system for the purpose of training missionaries. The new Russian mission, implemented in line with the Ilminskiy system, focused on examining the theoretical aspect of missionary work through periodicals, evaluating its successes and failures, and drawing plans according to the mission's addressee. One of these periodicals was "Pravoslavnii Blagovestnik."

Pravoslavnii Blagovestnik was published twice a month in Moscow between 1893 and 1917 as the publication organ of the Russian Orthodox Missionary Society. The journal not only covered missionary activities towards Islam and Muslims, but also made a great contribution to the formation of the theoretical basis of the Russian mission. On the other hand, it is seen that a special place is given to the Volga-Ural region and the Tatar community in this study. In this respect, it would not be wrong to say that the journal is an important publication that provides the opportunity to reveal the course of Russian missionary activities in Volga-Ural.

An examination of the journal Pravoslavnii Blagovestnik reveals that the Tatar society was the primary target of the missionary activities that began to be implemented more systematically in the Volga-Ural region following the emergence of the Ilminski system. The most important reason for this is that the Tatars were seen as a great rival to the Russian mission. Because, in fact, the society that was tried to be transformed into Orthodox Russians appeared as a powerful "mission" that drew other non-Russian peoples in the region into the "Muslim-Tatar" identity and systematically implemented this. Therefore, the Russian administration and church had to act in order to protect the others from them as well as transforming the Tatar community into "Russian or Orthodox".

Pravoslavnii Blagovestnik indicates that the Russian mission was unsuccessful in its activities in Volga-Ural. Articles, reports, travel writings and other types of content written by missionaries proves the success of the Tatar community in transforming the Chuvash, Cheremish, Votyak, Bashkir and other peoples, as well as even the Russians, into "Muslim Tatars" with the influence of the superior population and cultural influence in the region. It also shows that the measures implemented by the church and political administration in order to eliminate the Tatar influence in the region are insufficient.

This study, based on the Pravoslavnii Blagovestnik journal, identifies several reasons why the Russian missionary program in the Volga-Ural region failed or fell short of its intended goals. These reasons include the human and financial resource inadequacies of the personnel and institutions responsible for planning and executing missionary activities; the lack of a comprehensive understanding of the target society; the indifference of the Russian Orthodox Church; political changes such as the Manifesto of 17 October 1905 and the Law of 17 April 1905; the success of the Tatar education network in fostering a devoted community; and the active role of Tatar mullahs in promoting Islam. His sincere efforts have led to the conclusion that there are factors such as the economic hegemony of the Tatar bourgeoisie in the region, the dominance of Tatar language and Tatar culture, the fact that the region is in favor of the Tatars and therefore Islam in terms of influence, and the revival of Tatar periodicals and presses, especially after the 1905 Revolution.